

Instruments of Restraint: Permissibility or Prohibition? An Assessment of Iran's Laws in Light of International Human Rights Standards

Saman Shafiee *

Faculty Member, Department of Law,
University of Hormozgan, Bandarabbas, Iran

1. Introduction

The development of human rights standards has made the treatment of prisoners and other persons deprived of liberty an important indicator of a government's commitment to human rights and good governance. It also serves as a benchmark for assessing the legitimacy and credibility of governments in the international arena. One clear sign of humane treatment is the application of control measures and the use of instruments of restraint, particularly during the transfer of prisoners and detainees from prisons and detention facilities. Instruments of restraint, such as handcuffs and leg irons, are applied to the body to impose restrictions that partially or completely limit the movement of

* Corresponding Author: samanshafiee@ut.ac.ir

How to Cite: Shafiee, S., "Instruments of Restraint: Permissibility or Prohibition? An Assessment of Iran's Laws in Light of International Human Rights Standards", The Quarterly Journal of Public Law Research, Vol. 28, No. 91, (2026), 153 - 198. Doi: [10.22054/QJPL.2026.82509.3050](https://doi.org/10.22054/QJPL.2026.82509.3050).

prisoners and other persons deprived of liberty. Like many other coercive measures, such restrictions inherently affect the human dignity of those subjected to them.

Using two key indicators of respect for human dignity and the prohibition of torture and other cruel, inhuman, or degrading treatment or punishment, the current study aimed to examine whether Iran's domestic laws and regulations governing the use of instruments of restraint on prisoners and other persons deprived of liberty are consistent with human rights standards and established international criteria. The use of restraint instruments and the question of their necessity were the primary focus of the current inquiry. The analysis also examined the most commonly used instrument (i.e., handcuffs) along with other prohibited devices specifically identified in human rights documents and related sources. Finally, it considered the factors that must be taken into account in relation to vulnerable individuals and certain groups.

2. Literature Review

Regarding this topic, only scattered references can be found in Persian-language scholarship. However, it seems no study has specifically examined the use of instruments of restraint on prisoners and other persons deprived of liberty, nor has any research addressed the permissibility or prohibition of such practices. In addition, Iran's domestic laws and regulations have not been critically analyzed for their compliance with human rights standards and international norms.

3. Materials and Methods

The present research used library and documentary source to analyze the conditions under which the use of instruments of restraint may amount to inhuman treatment or even torture. The study began by

outlining the issue and then descriptively and analytically examining the declarations, resolutions, and other instruments adopted by international organizations, particularly the minimum standards for the treatment of prisoners as reflected in two key documents: the Bangkok Rules and the Nelson Mandela Rules. Drawing especially on the reasoning set out in numerous judgments of the European Court of Human Rights, the study identified, evaluated, and analyzed the relevant human rights standards. Finally, the analysis critically examined Iran's domestic laws and regulations in light of those standards.

4. Results and Discussion

Preventive measures and the use of instruments of restraint inevitably affect prisoners' human dignity and, in particular, raise concerns under the principle prohibiting torture and other inhuman or degrading treatment. At the same time, prison authorities may be required to use such measures during prisoner transfers and emergency situations in order to prevent prisoners from harming themselves or others. Consequently, human rights instruments have, in limited circumstances, recognized the permissibility of their use.

The Nelson Mandela Rules establish a broad standard prohibiting the use of instruments of restraint that are inherently degrading or painful, while permitting the use of other instruments provided that this principle is respected. This standard is too broad and, apart from the specific prohibition on chains and irons, is not framed through an exhaustive list of prohibited devices. Nevertheless, human rights instruments and international institutions have identified and prohibited particular methods and devices in light of their nature and effects. These include leg cuffs; devices that immobilize the hands, feet, or fingers; instruments that secure a prisoner to a wall, ceiling, or

fixed location; cages and other enclosed structures; and restraint chairs and boards.

The primary basis for prohibiting the instruments of restraint has been their incompatibility with states' obligations to prevent torture and other cruel, inhuman, or degrading treatment. Bodies such as the European Court of Human Rights, the U.N. Committee Against Torture, and the European Committee for the Prevention of Torture have frequently emphasized that the use of such restraints in prohibited circumstances is inhuman and degrading, while only rarely finding that it reaches the threshold of torture. Whether that threshold is met is a relative assessment, depending on factors such as the physical and psychological effects of the restraint, as well as the victim's gender, age, and state of health. Therefore, the use of instruments of restraint on vulnerable groups—including children, women, and sick prisoners—carries a significantly greater risk of amounting to inhuman and degrading treatment or even torture. Hence, human rights institutions, particularly the European Court of Human Rights, have repeatedly emphasized the importance of adhering to the principle of proportionality, carefully assessing each individual's particular circumstances, and recognizing the heightened obligation of states to protect vulnerable persons. In practice, this has led to the development of a form of enhanced protection for such groups.

By adopting a substance-based approach, the European Court of Human Rights has not confined the scope of the prohibition under Article 3 of the European Convention on Human Rights to conventional forms of restraint. Rather, it has interpreted that prohibition as extending to any restraining measure that is, in substance, degrading, inflicts severe pain or suffering, or violates human dignity. This broad interpretation is not only consistent with the underlying philosophy of the European human rights system,

which is founded on the protection of human dignity, but also fully aligned with the principles set out in the Nelson Mandela Rules, particularly Rule 47, which prohibits the use of inherently painful or degrading restraints.

5. Conclusion

The legal basis for prohibiting the use of restraining devices in unauthorized circumstances lies in the violation of states' obligations to prevent torture and other forms of inhuman or degrading treatment. Moreover, the European Court of Human Rights has addressed the use of such devices in prohibited circumstances under other legal grounds, including violations of the right to privacy. Nevertheless, both prevailing public opinion and relevant legal instruments suggest that the principal rationale for this prohibition is the characterization of such practices as inhuman and degrading.

Given the prominent status of human rights in Europe and the continuing development of more humane standards, it is likely that the Strasbourg Court will establish more precise criteria for assessing the conditions under which instruments of restraint may be used and possibly impose stricter scrutiny on the treatment of persons deprived of their liberty. As methods of control and supervision have evolved alongside technological progress, courts may also consider less restrictive alternatives and encourage governments to adopt such technologies. Ultimately, the European Court is likely to continue promoting the principles of human dignity and the abolition of unnecessary or disproportionate restrictions, while seeking to strike a balance between individual rights and security.

Iran's criminal justice system has taken into account the principal considerations and practical criteria necessary to respect prisoners' human rights. However, it is essential to adopt measures that further restrict the use of restraints. These measures should include

prohibiting inherently painful or degrading restraint devices, banning the use of handcuffs on persons under 18 within correctional facilities, and prohibiting the use of restraint devices on women during childbirth and the postpartum period, as well as on patients undergoing surgical procedures.

Keywords: Degrading Treatment, Instruments of Restraint, The Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners, Torture

ابزار مهار؛ جواز یا ممنوعیت؟ ارزیابی قوانین و مقررات ایران از نگاه موازین حقوق بشری

سامان شفیعی * عضو هیئت علمی گروه حقوق دانشگاه هرمزگان، بندرعباس، ایران

چکیده

به کارگیری ابزار مهار برای جلوگیری از فرار زندانیان و یا کنترل برخی زندانیان خطرناک مسائلی پیرامون حفظ کرامت انسانی افراد مطرح کرده است. قواعد حداقل استاندارد نلسون ماندلا و دیگر اسناد حقوق بشری با ارائه معیار کلی ممنوعیت ابزارهای مهار که ذاتاً تحقیرآمیز یا دردآور هستند، ملاحظه‌هایی در خصوص شیوه به کارگیری و نوع ابزارها به‌ویژه برای گروه‌های آسیب‌پذیر مقرر نموده‌اند. این مقاله می‌کوشد با استفاده از منابع کتابخانه‌ای و اسنادی و با رویکردی تطبیقی، شرایطی که ممکن است به کارگیری ابزار مهار منجر به رفتارهای غیرانسانی و حتی شکنجه شود، تحلیل نماید و به این پرسش‌ها پاسخ دهد که آستانه ورود به قلمرو ممنوع در به کارگیری ابزار مهار تا کجاست و قوانین و مقررات ایران تا چه حد با موازین حقوق بشری سازگاری دارد. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد نظام کیفری ایران ملاحظه‌های قابل اعتنایی برای رعایت حقوق انسانی زندانیان در نظر گرفته است. با این حال ضرورت دارد برخی ملاحظه‌ها مانند ممنوعیت ابزار مهار برای زنان زندانی در هنگام زایمان و پس از آن و برای بیماران در هنگام عمل جراحی، ممنوعیت استفاده از دستبند در داخل مؤسسه کیفری برای مددجویان زیر ۱۸ سال و تصریح به ممنوعیت ابزارهایی که ذاتاً تحقیرآمیز و دردآور هستند، در بازنگری‌های آینده در دستور کار قرار گیرد.

واژگان کلیدی: ابزار مهار، رفتارهای ظالمانه، غیرانسانی یا تحقیرآمیز، شکنجه، قواعد حداقل استاندارد رفتار با زندانیان.

آزادی تفکیک‌ناپذیر است. زنجیری که بر یکی از افراد ملت است زنجیری بر همه آنهاست.^۱

نلسون ماندلا، راه دراز آزادی

مقدمه

شیوه رفتار با زندانیان و محرومان از آزادی با توسعه روزافزون موازین حقوق بشری، آزمون‌گویایی برای التزام دولت‌ها به حقوق بشر و حکمرانی مطلوب شده و به‌عنوان یکی از پارامترهای مشروعیت بین‌المللی، معیار قضاوت اعتبار دولت‌ها در صحنه بین‌المللی گردیده است.

یکی از جلوه‌های آشکار رفتار انسانی با افراد محروم از آزادی، شیوه اعمال تدابیر کنترلی و به‌کارگیری ابزار مهار به‌ویژه در هنگام اعزام و انتقال به بیرون از زندان‌ها و اماکن بازداشت است. ابزار مهار و تجهیزات و وسایلی از قبیل دستبند و پابند به بخش‌هایی از بدن متصل می‌شود تا محدودیت‌هایی برای جلوگیری از حرکت جزئی یا کلی زندانیان و افراد محروم از آزادی ایجاد نماید. این محدودیت‌ها همانند بسیاری از تدابیر بازدارنده دیگر در ذات خود شأن و کرامت انسانی زندانیان را تحت تأثیر قرار می‌دهد.

به موجب ماده ۱۰ میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی، با کلیه افرادی که از آزادی خود محروم شده‌اند باید با انسانیت و احترام به کرامت ذاتی شخص انسان رفتار کرد. اسناد کلیدی مرتبط با حقوق زندانیان چنین ارزشی را که حقوق بشر بر آن قوام یافته است در صدر مقررات خود نشانده‌اند.^۲ اصل کرامت ذاتی انسان‌ها به‌عنوان بنیان استوار و سرچشمه الهام‌بخش شکل‌گیری نظام بین‌المللی حقوق بشر، به مثابه زیربنای اصلی در تعیین شیوه‌های رفتار با زندانیان نیز عمل می‌کند؛ به گونه‌ای که در همه مسائل مرتبط با حقوق زندانیان،

1. Freedom is Indivisible; The Chains on Any One of My People Were the Chains on All of Them, Nelson Mandela, Long Walk to Freedom.

۲. اصل یکم مجموعه اصول حمایت از کلیه افرادی که تحت هرگونه بازداشت یا حبس قرار دارند (۱۹۸۸)؛ اصل اول اصول اساسی رفتار با زندانیان (۱۹۹۰)؛ ماده ۱ قواعد حداقل استاندارد نلسون ماندلا؛ ماده ۲ اصول رفتار مأموران اجرای قانون (همه مصوب مجمع عمومی ملل متحد) و ماده ۵ کنوانسیون آمریکایی حقوق بشر.

ملاک تعیین‌کننده تطابق هر رفتار یا وضعیت با موازین و استانداردهای حقوق بشری، بر این اصل استوار است. شاخص دیگر که پیوند نزدیک و ظریفی با کرامت انسانی دارد و در سطح قواعد آمره حقوق بین‌الملل، برای ارزیابی یک رفتار یا وضعیت مرتبط با محرومان از آزادی؛ مبنای سنجش قرار گرفته، ممنوعیت شکنجه و سایر رفتارها یا مجازات‌های ظالمانه، غیرانسانی و تحقیرآمیز است.

این پژوهش می‌کوشد بر مبنای این دو شاخص به ارزیابی انطباق قوانین و مقررات داخلی ایران در به کارگیری ابزارهای مهار زندانیان و افراد محروم از آزادی با موازین حقوق بشری و معیارهای پذیرفته شده جهانی بپردازد و به‌طور خاص به این پرسش‌ها پاسخ دهد که اصولاً به کارگیری ابزارهای مهار در چه شرایطی قابل توجیه و مجاز است؛ نظام بین‌المللی حقوق بشر، استفاده از کدام ابزارها را ممنوع اعلام کرده و چه استانداردها و ملاحظه‌هایی در این زمینه مقرر داشته است و در نهایت، قوانین و مقررات داخلی به‌ویژه آیین‌نامه اجرایی سازمان زندان‌ها مصوب ۱۴۰۰، تا چه میزان با اصول، قواعد و استانداردهای بین‌المللی مطابقت دارد.

در نظام حقوقی جمهوری اسلامی ایران، در خصوص اصل موضوع «ضرورت یا ممنوعیت به کارگیری ابزارهای محدودکننده نسبت به زندانیان و افراد بازداشتی»، مقرراتی صریح، جامع و منسجم پیش‌بینی نشده است. این خلأ تقنینی به‌ویژه در زمینه استفاده از ابزارهایی مانند پابند موجب بروز برداشت‌ها و تفاسیر متفاوت و گاه متعارض از سوی مراجع ذی‌ربط شده و در نتیجه، زمینه ایجاد رویه‌هایی را فراهم آورده است که در برخی موارد با الزام‌های حقوق بشری به‌ویژه اصل کرامت انسانی و ممنوعیت رفتارها و مجازات‌های غیرانسانی یا تحقیرآمیز، سازگاری کامل ندارد. بر این اساس، بازنگری و تبیین دقیق‌تر ضوابط قانونی و اجرایی مرتبط با به کارگیری ابزارهای مهار می‌تواند نقش مؤثری در تقویت انطباق نظام حقوقی ایران با استانداردها و موازین جهانی حقوق بشر ایفا کند. موضوعی که تاکنون به‌طور مستقل به‌بوته نقد و پژوهش گذاشته نشده و امید است تحقیق پیش‌رو بتواند گامی مؤثر در این زمینه بردارد.

به این منظور ابتدا اصل موضوع به کارگیری ابزار مهار و اجتناب‌ناپذیر بودن آن و سپس رایج‌ترین وسیله مورد استفاده یعنی دستبند و همچنین ابزارهای ممنوع که در اسناد و منابع حقوق بشری بر عدم به کارگیری آنها تأکید شده است، بررسی می‌شود و در نهایت ملاحظه‌هایی که باید برای افراد آسیب‌پذیر و گروه‌های خاص رعایت شود مورد ارزیابی قرار می‌گیرد.

۱. ابزار مهار؛ در قلمرو جواز، محدودیت یا ممنوعیت

استفاده از ابزارهای محدود کننده به‌ویژه دستبند در هنگام اعزام و انتقال زندانیان و افراد بازداشتی اجتناب‌ناپذیر است. مسئولان زندان برای جلوگیری از فرار زندانی چاره‌ای جز استفاده از این وسایل ندارند. اسناد حمایتی حقوق بشری نیز به کارگیری آنها را بعضاً پذیرفته‌اند. اگر چه در خصوص شیوه به کارگیری و نوع ابزارها، محدودیت‌ها و ملاحظه‌هایی به‌ویژه برای گروه‌های خاص نظیر کودکان و بیماران قائل هستند. سند راهنمای کنوانسیون اروپایی حقوق بشر به این مسأله توجه کرده است که به کارگیری ابزارهای محدود کننده از قبیل دستبند و پابند، در مواردی که دستگیری و بازداشت قانونی باشد، به خودی خود مسأله‌ای را در چارچوب ماده ۳ کنوانسیون اروپایی در خصوص ممنوعیت شکنجه و رفتارهای غیرانسانی ایجاد نمی‌نماید.^۱

دیوان اروپایی حقوق بشر^۲ بارها اعلام کرده است صرف استفاده از قید و بندهای مهار، نقض ماده ۳ کنوانسیون به حساب نمی‌آید و صرفاً استفاده نامناسب از آن می‌تواند مصداق رفتار غیرانسانی و تحقیرآمیز تلقی شود.^۳ در پرونده تالی علیه استونی (۲۰۱۴) ضمن اذعان به چنین رویه‌ای در دیوان، تأکید شده است استفاده از دستبند یا سایر ابزارهای بازدارنده

۱. ECtHR, Guide on case-law of the Convention – Prisoners' Rights, 2022, para. 185.

۲. دیوان اروپایی حقوق بشر (European Court of Human Rights) نهاد قضایی شورای اروپا است که نظارت بر اجرای کنوانسیون اروپایی حقوق بشر و آزادی‌های اساسی را بر عهده دارد و به شکایات افراد و دولت‌ها در مورد نقض مفاد این کنوانسیون رسیدگی می‌کند. آرای این دیوان برای دولت‌های عضو الزام‌آور است و تحت نظارت کمیته وزرای شورای اروپا اجرا می‌شوند.

۳. سوزان ایستون، اصول و رویه عملی حقوق زندانیان، ترجمه فراز شهلائی (تهران: انتشارات نگاه بینه، ۱۳۹۴) ص ۱۲۰.

معمولاً موضوعی را در ماده ۳ کنوانسیون ایجاد نمی‌کند وقتی که این اقدام در ارتباط با بازداشت قانونی انجام شده باشد.^۱ با این حال تأکید بر عدم تعارض ذاتی استفاده از ابزار مهار با ماده ۳ نباید به ساده‌سازی مفهومی بینجامد؛ چرا که همین اسناد تصریح دارند استفاده «نامتناسب» یا «غیرضروری» از ابزار مهار می‌تواند به رفتار غیرانسانی یا تحقیرآمیز منتهی گردد. از این‌رو محور تحلیل در ارزیابی مشروعیت چنین اقداماتی، نه صرف وجود ابزار بلکه تناسب میان ابزار، وضعیت خاص فرد بازداشت‌شده و نحوه اعمال آن است و مرز میان اقدامات انتظامی مجاز و نقض حقوق بشر را تعیین می‌کند.

به موجب ماده ۳۶ قواعد نلسون ماندلا^۲ نظم و انضباط زندان باید بدون اعمال هرگونه محدودیت‌های فراتر از حد ضرورت برقرار شود. شرط ضرورت به همراه اصل تناسب در سایر اسناد بین‌المللی مربوط به زندانیان نیز تکرار شده است. بنا بر توصیه کتابچه راهنمای امنیت پویای زندان مصوب ۲۰۱۵ دفتر مبارزه با مواد مخدر و جرم ملل متحد، محدودیت‌های اعمال شده بر حقوق زندانیان خطرناک باید مقید به اصول قانونی بودن، ضرورت، تناسب، پاسخگویی و عدم تبعیض باشد. قانونی بودن به این معنا که در قوانین داخلی به صورت صریح پیش‌بینی شده و دارای هدف مشروع باشد. ضرورت به این معنا که کاملاً روشن باشد استفاده از ابزارهای محدودکننده سبک‌تر، ایمنی و امنیت لازم را تضمین نمی‌کند. تدابیر محدودکننده باید متناسب با خطر احتمالی باشد و تعادل مناسبی بین حمایت از حقوق اساسی زندانی و مداخله قانونی مقامات زندان در اعمال این حقوق ایجاد نماید.^۳

باید در نظر داشت که جواز استفاده از ابزار مهار عموماً برای انتقال زندانیان به بیرون از مؤسسه‌های کیفری بوده و در درون زندان‌ها اصل بر ممنوعیت است. کمیته اروپایی پیشگیری از شکنجه در گزارش عمومی خود در سال ۲۰۱۶ بر این موضوع تأکید کرد و

1. ECtHR, Tali v. Estonia, Application no. 66393/10, 2014, para. 58.

2. UN General Assembly, "United Nations Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners", (The Nelson Mandela Rules), A/RES/70/175, 17 December 2015.

3. UNODC (2015), Handbook on Dynamic Security and Prison Intelligence, United Nations Office on Drugs and Crime, December 2015, p. 5.

خواستار پایان دادن به استفاده سیستماتیک از اقدامات امنیتی مانند دستبند در داخل زندان‌ها شد.^۱ پیش از این در گزارش بازدید کشوری از زندان‌های بلغارستان در سال ۲۰۱۰ اعلام شد دستبند زدن به زندانی در یک محیط امن به شرط وجود کارکنان کافی توجیهی ندارد و توصیه کرد مقامات بلغارستان سیاست دستبند زدن به زندانیان حبس ابد را در خارج از سلول خود مورد بازنگری قرار دهند.^۲ این توصیه در گزارش‌های بعدی بازدید از زندان‌های کشورهای دیگر تکرار شده است.^۳

به همین ترتیب دیوان اروپایی حقوق بشر نیز در آرای متعدد بیان کرده است استفاده از دستبند صرفاً در موارد خاص مانند انتقال به خارج از زندان قابل توجیه خواهد بود زمانی که برای مدت کوتاهی مورد استفاده قرار گیرد و یا وقتی که اقدامی بر اساس ارزیابی رفتار زندانی و خطری که ممکن است متوجه امنیت زندان و ایمنی سایر زندانیان گردد، ضرورت داشته باشد.^۴ دادگاه در پرونده مترو علیه هلند (۲۰۰۵) اعلام کرد اگر اثبات شود برای مثال در مواقعی که خطر فرار وجود داشته، استفاده از دستبند اقدامی مناسب بوده، آنگاه استفاده از آن مجاز است.^۵

قواعد حداقل استاندارد رفتار با زندانیان موسوم به قواعد نلسون ماندلا به موجب بند ۲ ماده ۴۷ استفاده از ابزارهای محدودکننده را صرفاً در شرایط زیر مجاز دانسته است: ۱- هنگام اعزام زندانی به مراجع قضایی و اداری با هدف جلوگیری از فرار و ۲- در داخل زندان به منظور جلوگیری از آسیب رساندن زندانی به خود، دیگران و یا اموال و تأسیسات آسیب‌پذیر در صورتی که سایر روش‌ها برای کنترل زندانی مؤثر واقع نشود که در این حالت رئیس زندان می‌تواند با رعایت الزام‌هایی (اطلاع فوری به پزشک یا دیگر کارکنان

1. CPT, "25th General Report of the CPT" (CPT/Inf (2016)10-part), para. 81.

2. CPT, "Report to the Bulgarian Government on the Visit to Bulgaria Carried Out by CPT from 15 to 19 December 2008" (CPT/Inf (2010) 29), §77.

3. For example: CPT, "Report to the Ukrainian Government on the Visit to Ukraine Carried Out CPT from 21 to 30 November 2016" (CPT/Inf (2017) 15), § 62 and CPT, "Report to the Russian Government on the visit to the Russian Federation from 21 May to 4 June 2012", (CPT/Inf (2013) 41), § 111.

4. ECtHR, Shlykov and Others v. Russia, Applications nos. 78638/11 and 3 others, 2021, para. 73.

۵. ایستون، پیشین، ص ۱۲۰.

حرفه‌ای بهداشت و درمان و گزارش به مقامات مافوق) زندانی را تحت تدابیر بازدارنده قرار دهد. به‌طور کلی قواعد نلسون ماندلا در مواد ۴۷، ۴۸، ۴۹ و ۷۶ راجع به ابزار مهار، با ارائه معیار کلی «ممنوعیت ابزارهای مهار که ذاتاً تحقیرآمیز یا دردآور هستند» استفاده از ابزارهای محدودکننده را در چارچوب رعایت این اصل پذیرفته است.

کمیته منع شکنجه سازمان ملل متحد نیز در گزارش‌های متعدد ضمن تأکید بر لزوم تنظیم دقیق دستورالعمل‌های استفاده از ابزارهای محدودکننده فیزیکی برای به حداقل رساندن استفاده از آنها در همه مؤسسه‌ها به‌ویژه در مورد کودکان و زنان، به صورت تلویحی استفاده از این ابزارها را پذیرفته است.^۱

مسئله دیگری که در اسناد و آرا بدان توجه شده، این اصل مهم است که هدف به‌کارگیری این ابزار باید کنترل زندانیان باشد نه مجازات. دیوان اروپایی حقوق بشر در شکایتی علیه دانمارک (۲۰۲۳) به تمایز میان «کنترل» و «مجازات» در استفاده از ابزار مهار در زندان پرداخته است: شاکی در حالی که در سلول زندان نگهداری می‌شد، توسط دو نگهبان با اسپری فلفل مورد حمله قرار گرفت. وی ادعا کرد این اقدام بدون هشدار قبلی و در شرایطی که تحت کنترل کامل بود، صورت گرفته است. دیوان در بند ۴۸ رای بیان می‌کند: «استفاده از اسپری فلفل تنها زمانی مجاز است که برای اجرای قانون ضروری باشد و هرگز نباید علیه زندانی که قبلاً تحت کنترل قرار گرفته، به کار رود.»^۲ این بیان به‌وضوح نشان می‌دهد اگر زندانی تحت کنترل است، استفاده از ابزار مهار به‌عنوان مجازات تلقی می‌شود و نقض ماده ۳ کنوانسیون اروپایی حقوق بشر است. این رأی نشان می‌دهد که ملاک مشروعیت استفاده از ابزارهای مهار نه صرف وجود تهدید، بلکه استمرار و فوریت آن تهدید است. اگر زندانی در لحظه استفاده از ابزار، تحت کنترل کامل باشد، ادامه اعمال محدودیت نه تنها غیرضروری بلکه ذاتاً تنبیهی تلقی می‌شود.

از دیدگاه فلسفه حقوق بشر، تمایز میان «کنترل» و «مجازات» صرفاً مفهومی شکلی و صوری نیست، بلکه تجلی تمایز میان اعمال قدرت مشروع و تسلط تحقیرآمیز و

1. For Example, UN Committee against Torture, “Concluding Observations: New Zealand”, (CAT/C/NZL/CO/5, 2009), para. 9.

2. ECtHR, El-Asmar v. Denmark, Application no. 27753/19, 2023, § 48.

سرکوبگرانه است. از این منظر، «کنترل» تنها زمانی مشروع خواهد بود که ابزار مورد استفاده به عنوان آخرین راهکار برای جلوگیری از خطر به کار رفته باشد. در غیر این صورت، کنترل به قلمرو «مجازات» وارد می‌شود و اینجاست که با قواعد حقوق بشری تعارض پیدا می‌کند. از این رو قواعد حداقل استاندارد نلسون ماندلا در بند ۲ ماده ۴۳ مقرر کرده است که ابزارهای کنترلی نباید به عنوان مجازات برای جرایم انضباطی به کار رود. ماده ۵-۶۰ قواعد اروپایی زندان نیز با عبارت تأکیدی «هرگز» آن را ممنوع کرده است. در قوانین داخلی جمهوری اسلامی ایران در خصوص اصل موضوع «لزوم استفاده یا ممنوعیت» به کارگیری ابزارهای محدودکننده زندانیان و افراد بازداشتی به صراحت مقرره‌ای پیش‌بینی نشده است. این خلاء قانونی به‌ویژه در مواردی که از ابزارهای محدودکننده‌ای مانند پابند استفاده می‌شود، می‌تواند منجر به تفسیرهای متفاوت و گاهی متناقض شود.

ممکن است گفته شود بر اساس بند ۶ ماده واحده قانون احترام به آزادی‌های مشروع و حفظ حقوق شهروندی (۱۳۸۲) که مقرر می‌کند «در جریان دستگیری و بازجویی یا استطلاع و تحقیق از ایدای افراد نظیر بستن چشم و سایر اعضا، تحقیر و استخفاف به آنان اجتناب شود»، چنین برداشت شود که سایر اعضا، دست و پا را نیز شامل می‌شود و در نتیجه استفاده از دستبند و پابند و سایر ابزارهای دیگر مشمول این قانون می‌شود و باید از آن اجتناب نمود.

به همین ترتیب بر اساس ماده ۲۰ سند امنیت قضایی مصوب ۱۳۹۹/۰۷/۱۶ رئیس قوه قضاییه، هر گونه رفتار توأم با تحقیر عملی مطلقاً ممنوع است و از آنجایی که استفاده از دستبند و به‌ویژه پابند، لاجرم موجب ایداء، تحقیر و استخفاف است، به کارگیری آن مشمول ممنوعیت مقرر می‌باشد. در پاسخ بدیهی است الضرورات تبیح المحظورات؛ نظر به تکلیف حفظ، نگهداری و جلوگیری از فرار زندانی مقرر در مواد ۵۴۷ به بعد قانون مجازات اسلامی (تعزیرات)، مأموران قاعدتاً در لوازم عرفی و عقلی انجام چنین تکلیفی مأذون هستند. نمی‌توان از حفظ و مراقبت از زندانی سخن گفت و ضمانت اجرایی برای آن پیش‌بینی کرد، ولی لوازم عرفی و عقلی انجام آن را سلب نمود.

برای حل تعارض موجود میان ضرورت‌های عملی ضابطان و الزامات کرامت‌محور حقوق شهروندی و در غیاب یک چارچوب قانونی روشن، تدوین آیین‌نامه‌ای شفاف، مستند و نظارت‌پذیر توسط قوه قضاییه پیشنهاد می‌شود؛ آیین‌نامه‌ای که شرایط، مصادیق، ضوابط و مراجع تصمیم‌گیر در خصوص استفاده از ابزارهای محدودکننده را با دقت تبیین نماید.

۲. از ابزار کنترل تا تهدید دادرسی منصفانه: تحلیل کاربرد دستبند

اجتناب‌ناپذیر بودن به‌کارگیری ابزارهای محدودکننده، ما را به این پرسش رهنمون می‌نماید که اساساً چه ابزاری را می‌توان برای محدود کردن زندانی به منظور جلوگیری از فرار در هنگام انتقال و اعزام و پیشگیری از مواردی که فرد بازداشتی ممکن است به خود یا دیگران آسیب وارد نماید، به کار برد؟

رایج‌ترین ابزار مورد استفاده در سراسر دنیا دستبند است. سایر ابزار تنها در موارد استثنایی مورد استفاده قرار می‌گیرند. قانون ۲۷ ژوئن ۲۰۰۵ مصوب شورای اتحادیه اروپایی در ذیل فهرست اقلام ممنوع برای صادرات و واردات از مبدا کشورهای عضو و به مقصد کشورهای ثالث، به صراحت بیان می‌کند که این ممنوعیت شامل «دستبند معمولی»^۱ نمی‌شود و آن را دستبندی تعریف کرده است که موجب درد و رنج جسمی نشود و طول زنجیری که دو مچ‌بند را به هم متصل می‌کند، باید در حالت قفل بین ۱۵۰ تا ۲۸۰ میلی‌متر باشد. در انگلستان زنجیرهایی که دو مچ دست را به هم متصل می‌کند باید در حالت قفل بودن، کمتر از ۲۴ سانتیمتر نباشد.^۲ قواعد اروپایی زندان نیز استفاده از دستبند را پذیرفته و در بازنگری سال ۲۰۲۰، در قالب ماده ۶۸ با تفصیل بیشتری، استفاده از آن را مقید به رعایت برخی شروط نموده است.

آیین‌نامه اجرایی سازمان زندان‌ها (۱۴۰۰)، استفاده از دستبند و پابند در داخل مؤسسه‌های کیفری را به‌جز در موارد استثنایی ممنوع کرده است، اما در موارد اعزام به

1. Ordinary Handcuffs.

2. Omega Research Foundation, *Visual Guide to Law Enforcement and Security Equipment* (London: Omega Research Foundation funded by the European Union EIDHR -European Instrument for Democracy and Human Rights, 2021) P. 11.

خارج از مؤسسه کیفری، تنها به ممنوعیت استفاده از پابند مگر در موارد استثنا (مقرر در ماده ۲۵۱) تصریح نموده و بر خلاف آیین نامه قبلی، حکم مشخصی در خصوص دستبند مقرر نکرده است. اگر چه به صورت تلویحی استفاده از آن را در ماده ۲۵۲ پذیرفته است. به موجب این ماده «باز کردن دستبند زندانی به دستور مقام قضایی است.» بنابراین باید قبل از حضور نزد مقام قضایی به زندانی دستبند زده شده باشد تا باز کردن آن موکول به دستور وی باشد.

در مجموع، مفاد مواد ۲۵۱، ۲۵۲ و ۳۲۰ آیین نامه سازمان زندان ها (۱۴۰۰) دلالت بر این امر دارد که استفاده از دستبند به عنوان حداقل ابزار کنترلی ممکن برای انتقال زندانی و فرد بازداشتی مجاز شمرده شده است. دستورالعمل مورخ ۱۴۰۰/۱۰/۵ یگان حفاظت سازمان زندان ها نیز استفاده از دستبند را به عنوان اولین شیوه کنترلی برای جلوگیری از فرار زندانی در حین اعزام و انتقال به خارج از زندان در نظر گرفته است.

نکته ای قابل اعتنا که قوانین و مقررات ما به آن ورود نکرده، قاعده ای نسبتاً جدید است که حضور متهم را در پیشگاه قاضی با دستان بسته، حمل بر محکومیت پیش از دادرسی می داند و ممکن است پیش فرض مجرمیت زندانی را در ذهن دادرس تقویت و در نتیجه دادرسی عادلانه را تحت شعاع قرار دهد.

دیوان اروپایی حقوق بشر به این موضوع توجه نموده و بارها تصریح کرده است که استفاده از ابزارهای مهار در جریان دادرسی، چنانچه بدون ضرورت عینی و توجیه امنیتی معقول صورت گیرد، می تواند نقض اصل اساسی براءت باشد. چراکه تصویری بصری از مجرمیت متهم در ذهن قاضی یا افکار عمومی القا می کند و از این جهت با الزامات دادرسی منصفانه موضوع ماده ۶ کنوانسیون اروپایی حقوق بشر در تعارض است. در یکی از برجسته ترین آرای اخیر، دیوان در شکایتی علیه روسیه (۲۰۱۴)، قرار دادن متهمان در قفس های فلزی در طول جلسات دادگاه حتی در صورت وجود اتهامات جدی را نقض ماده ۳ و بند ۲ ماده شش کنوانسیون^۱ قلمداد کرد. در پرونده ای دیگر علیه روسیه (۲۰۱۶)

1. Article 6.2: Everyone Charged with a Criminal Offence Shall be Presumed Innocent Until Proved Guilty According to Law.

به صراحت، استفاده از دستبند در جلسات دادرسی را بدون ارزیابی موردی و احراز ضرورت، نقض اصل برائت دانست.^۱

در قوانین و مقررات ایران، به موجب ماده ۳۵۶ قانون آیین دادرسی کیفری، در صورتی که متهم بازداشت باشد، «آزادانه و تحت مراقبت لازم» در جلسه دادگاه حضور می‌یابد. به نظر می‌رسد در یک تفسیر موسع و کرامت‌محور، قانون‌گذار با انتخاب آگاهانه قید «آزادانه»، در پی تضمین حضور متهم در دادگاه به نحوی است که متضمن پیش‌دآوری، تحقیر یا نقض کرامت انسانی او نباشد. معنای متعارفی که از واژه «آزادانه» در سیاق ماده برداشت می‌شود با استفاده از ابزار مهار فیزیکی چون دستبند و پابند سنخیت ندارد. در مقابل، عبارت «تحت مراقبت لازم» به مفهوم رعایت ملاحظات امنیتی و انتظامی است، ولی نمی‌توان آن را به گونه‌ای تفسیر کرد که لزوماً مستلزم استفاده از ابزار فیزیکی محدودکننده باشد. چنین برداشتی هم‌راستا با جایگاه والای اصل برائت در شرع مقدس، اصل ۳۷ قانون اساسی و همچنین تعهدات ناشی از ماده ۱۱ اعلامیه جهانی حقوق بشر و بند ۲ ماده ۱۴ میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی است. اگرچه بهتر آن بود قانونگذار به روشنی استفاده از نمادهای قید و بند در برابر دادگاه را مگر در شرایط استثنایی ممنوع اعلام می‌کرد تا راه بر تأویل‌های سخت‌گیرانه بسته شود.

مطلبی که در خصوص استفاده از دستبند در برخی کشورها مطرح است، انتشار عکس زندانیان با دستبند به‌ویژه در خصوص متهمانی که حکم قطعی محکومیت در خصوص آنان صادر نشده، در روزنامه‌ها، تلویزیون و سایر رسانه‌های جمعی است. در ژاپن بعد از پرونده مشهور کازیوشی میورا، تاجر ژاپنی، که به اتهام دخالت در قتل همسرش سال‌های متمادی در بازداشت بود و در نهایت در دیوان عالی ژاپن تبرئه شد (۲۰۰۳)، این استدلال که انتشار تصویر متهم با دستبند در رسانه‌ها، گناهکار بودن متهم را پیش از محاکمه تداعی می‌نماید و بایستی ممنوع شود، توسط دادگاه پذیرفته شد و از آن پس انتشار هرگونه عکس یا فیلم از متهمان در رسانه‌ها مشروط به شطرنجی و مات کردن دستبند گردید. در هنگ کنگ اما پلیس معمولاً به افرادی که دستگیر و با دستبند نگهداری می‌شوند، این فرصت

1. ECtHR, Yaroslav Belousov v. Russia, Application no. 2653/13, 2016, paras. 124–127. See also: ECtHR, Salman v. Turkey, Application no. 21986/93, 2000, para. 99.

را می‌دهد تا سر خود را با یک کیسه پارچه‌ای سیاه بپوشانند. به همین ترتیب در ایتالیا از سال ۱۹۹۹ بر اساس بند ۶ مکرر ماده ۱۱۴ قانون آیین دادرسی کیفری (اصلاحیه ۱۶ فوریه ۱۹۹۹)، انتشار تصاویر افراد محروم از آزادی در حالی که دستبند زده شده‌اند یا در معرض سایر ابزارهای محدودکننده قرار دارند، بدون رضایت‌شان ممنوع گردید، حتی اگر دستبند شطرنجی شده باشد.^۱ در فرانسه بعد از دستگیری *دومینیک استراس کان*، رئیس صندوق بین‌المللی پول، که کاندیدای اصلی مقام ریاست جمهوری بود، این مسأله در قانون توجه قرار گرفت. در آن زمان مقامات ناظر بر رسانه‌های جمعی در بیانیه‌ای اعلام کردند پخش تصاویر افرادی که دستبند به دست دارند تا زمانی که توسط دادگاه محکوم نشده‌اند، به موجب قوانین فرانسه ممنوع است.^۲ مستند آنان قانونی بود که در سال ۲۰۰۰ تصویب و به موجب آن، شرایطی برای دادگاه فراهم شد تا برای انتشار چنین تصاویری مبلغی در حدود ۲۱۳۰۰ دلار جریمه تعیین نماید.

در نظام حقوقی ایران هیچ قاعده صریح و مشخصی در خصوص ممنوعیت یا محدودسازی انتشار تصاویر متهمان با دستبند در رسانه‌ها وجود ندارد. قانون آیین دادرسی کیفری و سایر مقررات مرتبط، صرفاً به اصل حفظ حیثیت افراد در جریان دادرسی اشاره‌هایی کلی دارند، اما تصریحی در مورد شرایط نمایش تصویر متهمان با دستبند یا سایر ابزارهای محدودکننده ارائه نمی‌دهند. این خلأ تقنینی موجب شده است که در عمل، رسانه‌ها و حتی نهادهای انتظامی گاهی بدون رعایت ملاحظات حقوق بشری و بدون حکم دادگاه، تصاویر افرادی را که هنوز محکوم نشده‌اند، در وضعیتی تحقیرآمیز و مجرم‌انگارانه منتشر کنند. رفع این خلأ و پیش‌بینی ماده‌ای مستقل در آیین دادرسی کیفری، می‌تواند گامی مهم در جهت تقویت اعتبار عدالت کیفری و ارتقای فرهنگ حقوق بشر در نظام قضایی ایران باشد.

1. Articolo 114 Codice di procedura penale, D.P.R. 22 settembre 1988, n. 447. Available at: <https://www.brocardi.it/codice-di-procedura-penale/libro-secondo/titolo-i/art114.html>, (Visited at 15 July 2026).

2. New York Post, (2011, May 21), Available at: <https://nypost.com/2011/05/17/broadcasting-watchdog-group-calls-on-french-tv-networks-to-show-restraint-in-imf-chief-boss-report/> (Visited at 18 July 2026).

۳. ابزارهای ممنوع

به موجب بند یک ماده ۴۷ قواعد حداقل استاندارد، استفاده از غل و زنجیر^۱ و سایر ابزارهای که ذاتاً تحقیرآمیز یا دردآور هستند، باید ممنوع شود. چنین معیاری در خصوص ابزارهای کنترلی ممنوع، کلی است و به جز غل و زنجیر که به آن تصریح شده، مصداق دیگری تعیین نشده است. کتابچه راهنمای قواعد نلسون ماندلا^۲ به این مسأله اشاره و بیان می‌کند: از آنجایی که تکنولوژی و فنون مورد استفاده در کشورهای مختلف با هم تفاوت دارد و همچنین به دلیل آنکه لیست مورد نظر ممکن است به دلیل توسعه و به کارگیری تکنولوژی جدید به سرعت نیاز به اصلاح داشته باشد، قواعد حداقل استاندارد، این موارد را به صراحت احصا ننموده است.^۳ بدین ترتیب، معیار ممنوعیت، ماهیت ابزار است و نه عنوان یا شکل ظاهری آن و از این جهت رویکرد سند یادشده مبتنی بر معیار کارکردی و ماهوی است، نه احصای مصداقی.

مع الوصف راهنمای مورد اشاره در ذیل ماده ۴۷، برخی از مصداق و ابزارهایی که به کار بردن آنها مصداق رفتار غیرانسانی می‌باشد را در یک فهرست برشمرده است: ابزارهای سنگین مثل پابند، ابزارهایی که بین دست و پا را ثابت نگه می‌دارد؛ ابزارهایی که دو انگشت (شست) را به هم متصل می‌کند؛ ابزارهایی که طراحی شده است تا زندانی را به یک دیوار، سقف و در یک جای ثابت نگه دارد؛ قفس و فنس‌های محصور؛ صندلی، تخت و صفحه‌های نگهدارنده زندانی، سلاح‌های شوک الکتریکی.^۴

دیوان اروپایی حقوق بشر در آرای خود و همچنین در اسناد راهنمای تفسیری که هر ساله از رویه خود راجع به مواد مختلف کنوانسیون اروپایی حقوق بشر منتشر می‌کند، فهرستی از مصداق ممنوع برای ابزارهای مهار ارائه نداده است. آنچه از رویه ثابت دیوان استنباط می‌شود اینکه، معیار تشخیص رفتار ممنوع صرفاً به مصداق رایج محدود نمی‌شود،

1. Chains & Irons.

۲. این سند به عنوان راهنمای جامع و عملی در سال ۲۰۱۶ توسط دفتر نهادهای دموکراتیک و حقوق بشری سازمان امنیت و همکاری اروپا (ODIHR) و مؤسسه بین‌المللی اصلاحات کیفری (PRI) تهیه شده است.

3. ODIHR & PRI, *Guidance Document on the Nelson Mandela Rules* (London: ODIHR and PRI, 2018) P. 81.

4. ODIHR & PRI, op. cit. PP. 81-82.

بلکه هرگونه ابزار مهار که ماهیتی تحقیرآمیز، رنج‌آور یا خلاف شأن انسانی داشته باشد، فارغ از شکل ظاهری یا ابزار به کاررفته، در شمول ممنوعیت ماده ۳ قرار می‌گیرد.^۱ این برداشت با هدف اصلی قواعد نلسون ماندلا به خصوص ماده ۴۷ که استفاده از ابزارهای دردآور یا تحقیرآمیز را ممنوع می‌داند، نیز هماهنگ است.

در تحلیل دعاوی مربوط به ابزارهای مهار، مبنای اصلی مسئولیت دولت‌ها، تعهد مطلق آن‌ها به منع شکنجه و سایر رفتارهای ظالمانه، غیرانسانی یا تحقیرآمیز است. با این حال در اغلب آرای قضایی، استفاده نامتناسب یا غیرضروری از ابزارهای مهار بیشتر ذیل عنوان «رفتار غیرانسانی یا تحقیرآمیز» بررسی شده است تا «شکنجه». بدیهی است با توجه به ممنوعیت شکنجه به عنوان قاعده آمره در حقوق بین‌الملل بشر، دادگاه‌ها آستانه بالایی برای احراز آن در نظر بگیرند و برای آن که یک رفتار را شکنجه تلقی نمایند، می‌بایست در کنار سایر مؤلفه‌های دیگر، رنج جسمی یا روحی ناشی از آن به آستانه شدتی رسیده باشد. برای مثال گزارشگر ویژه شکنجه در گزارش خود به مجمع عمومی ملل متحد در سال ۲۰۰۸، زندانیان در انتظار اعدام که در جداسازی کامل به طور مداوم با دستبند و پابند نگهداری می‌شدند را مصداق شکنجه قلمداد کرده است.^۲ احراز این آستانه به عنوان مرز میان شکنجه و سایر رفتارهای غیرانسانی گاهی حتی برای دادگاه‌های معتبر دشوار می‌نماید. در مسائلی که در ادامه مباحث مطرح می‌شود مصادیقی که دادگاه‌ها به تمایز این دو مفهوم توجه داشته‌اند شرح داده می‌شود. اگرچه در مواردی هم مرز میان این دو واضح نیست و یا به عنوان یک مفهوم یکپارچه مبنای احراز نقض تعهدات بین‌المللی دولت‌ها قرار گرفته است.

دیوان اروپایی حقوق بشر در قضیه تالی علیه استونی (۲۰۱۴) استفاده از ابزارهای کنترلی در این پرونده را «غیرانسانی» دانست چون از پیش برنامه‌ریزی شده بود، ساعت‌ها

1. Refer to: ECtHR, Tyrer v. the United Kingdom, App. No. 5856/72, 1978, para. 30; Raninen v. Finland, App. No. 20972/92, 1997, para. 55; Tali v. Estonia, App. No. 66393/10, 2014, paras. 74–78.

2. UN General Assembly “Interim Report of the Special Rapporteur on Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment”, (A/63/175, 2008), para. 78.

به‌طور مداوم به کار می‌رفت و باعث آسیب واقعی بدنی یا رنج شدید جسمی و روحی می‌شد و همچنین بر این اساس «تحقیر آمیز» بود: زیرا به گونه‌ای بود که در قربانیان احساس ترس، اضطراب و حقارتی ایجاد می‌کرد که شأن انسانی آنها را مورد لطمه قرار می‌داد.^۱ با این حال دادگاه این شدت درد و رنج واقع شده را در حدی ندانست که مصداق شکنجه قلمداد شود و نقض ماده ۳ کنوانسیون اروپایی و به تبع آن، مسئولیت دولت خوانده را صرفاً از باب غیرانسانی و تحقیر آمیز بودن احراز کرد.

علاوه بر این، به جز رسیدگی موضوع در چارچوب شکنجه یا سایر رفتارهای ظالمانه، نقض حریم خصوصی افراد در چارچوب ماده ۸ کنوانسیون اروپایی مبنای دیگری برای رسیدگی به دعاوی مربوط به ابزار مهار مورد توجه دیوان اروپایی حقوق بشر بوده است و در مواردی (برای مثال پرونده رانینن علیه فنلاند ۱۹۹۷) استفاده از ابزارهای محدود کننده نظیر دستبند و پابند به جنبه‌هایی از احترام به تمامیت جسمانی، مرتبط دانسته شده است.^۲ به‌عنوان نمونه در قضیه مشهور وین رایت علیه انگلستان (۲۰۰۶) دادگاه تصریح نمود که بازرسی بدنی به‌ویژه در قالب برهنه‌سازی، اصولاً مداخله در حقوق مصرح در بند نخست ماده ۸ کنوانسیون اروپایی حقوق بشر تلقی می‌شود. در این پرونده، شاکی و فرزند وی که از ناتوانی ذهنی رنج می‌بردند، در جریان ملاقات با یکی از بستگان زندانی خود در زندان لیدز، تحت بازرسی بدنی کامل و اجبار به برهنگی قرار گرفتند. دیوان با بررسی شرایط پرونده نتیجه گرفت که اقدامات صورت گرفته به آستانه نقض ماده ۳، یعنی ممنوعیت شکنجه و رفتارهای غیرانسانی یا تحقیر آمیز نرسیده است، اما اعلام کرد که حقوق مندرج در ماده ۸، مرتبط با حریم خصوصی نقض شده است.^۳ این رویکرد نشان می‌دهد که حمایت از کرامت انسانی در نظام کنوانسیون، صرفاً به ممنوعیت شکنجه محدود نمی‌شود، بلکه از طریق سازوکارهای مکمل نیز تضمین می‌گردد.

1. ECtHR, Tali v. Estonia, Application no. 66393/10, 2014, para.57.

2. ECtHR, Guide on Case-law of the Convention – Prisoners' Rights, 2022, para. 186.

3. ECtHR, Wainright v. UK, Application no. 12350/04, 2006, paras. 46-49.

۱-۳. غل و زنجیر

همانگونه که اشاره شد تنها ابزاری که قواعد استاندارد نلسون ماندلا به ممنوعیت آن تصریح نموده، غل و زنجیر است. قواعد اروپایی زندان مصوب ۲۰۰۶ شورای اروپا به موجب بند ۱ ماده ۶۸ مقرر نموده بود استفاده از غل و زنجیر باید ممنوع گردد. در تجدید نظر سال ۲۰۲۰، مقرر مذکور حذف شد. بعد از ۱۴ سال و منسوخ شدن استفاده از چنین ابزاری، انتظار معقولی است که دیگر نیازی به تصریح ممنوعیت استفاده از غل و زنجیر نباشد.

ماده ۱۴۵ آیین نامه سال ۱۳۵۴ زندان‌ها، به کار بردن ادوات آهنی از قبیل گُند^۱ و زنجیر و امثال آن که مغایر با حقوق بشر است را به کلی ممنوع کرده بود. این ممنوعیت در آیین نامه بعدی زندان‌ها (۱۳۶۱) با همان عبارت تکرار شد. منتها عبارت «حقوق بشر» با عبارت «موازین اسلامی و حقوق انسانی» جایگزین گردید. تغییری که می توان آن را تلاشی برای بومی سازی مفاهیم بین المللی در چارچوب گفتمان حقوقی جمهوری اسلامی ارزیابی کرد. با این حال، حذف کلی این ممنوعیت در آیین نامه های بعدی سازمان زندان ها نشان دهنده نوعی عقب نشینی تدریجی از اصل ممنوعیت مطلق استفاده از ابزارهای تحقیرآمیز است؛ اصلی که در اسناد بین المللی مانند قواعد نلسون ماندلا (۲۰۱۵) نیز به صراحت مورد تأکید قرار گرفته است.

این روند از منظر حقوق اساسی نیز محل تأمل است، زیرا با اصل ۳۹ قانون اساسی که هرگونه هتک حرمت و حیثیت افراد تحت بازداشت قانونی را ممنوع و مستوجب مجازات می داند، در تعارض قرار می گیرد. حذف عبارت ممنوعیت مطلق ابزارهای مهار مغایر با حقوق بشر از آیین نامه های اخیر، می تواند فضای تفسیری خطرناکی را برای اعمال سلیقه ای و فراقانونی این ابزارها ایجاد کند. از این منظر چنین رویکردی نه تنها با تعهدات بین المللی کشور در زمینه حقوق بشر هم راستا نیست، بلکه حتی با موازین صریح قانون اساسی نیز قابل توجیه نمی نماید.

۱. گُند معادل فارسی غُل است که بر گرفته از کنده درخت است که در قدیم با سوراخ کردن آن دست های زندانی را از آن عبور می دادند و با زنجیر می بستند و ترکیب این دو را گُند و زنجیر می گفتند.

۲-۳. پابند

رایج‌ترین و مهم‌ترین ابزار کنترلی مرسوم که استفاده از آن حساسیت‌هایی در اجرای قواعد حقوق بشری ایجاد می‌نماید، پابند^۱ است. این ابزار به ذات خود تحقیرآمیز است و بعضاً دردآور؛ استفاده طولانی مدت از آن ممکن است منجر به خون‌مردگی، پارگی رگ‌های بدن، مسمومیت خونی و برخی نقص‌های فیزیکی شود.^۲

در بسیاری از کشورها از پابند برای انتقال برخی مجرمان خطرناک استفاده می‌شود که در قرن ۱۸ و ۱۹ در انگلستان رایج بوده است. یک نمونه باستانی آن در برج لندن نگهداری می‌شود.^۳ انواع مختلفی از پابند در دوران قرون وسطی به طور گسترده مورد استفاده قرار گرفته و در حفاری‌های باستان‌شناسی کشف شده است. در تورات نیز به استفاده از آن اشاره شده است.^۴

در اسناد بین‌المللی نظیر قواعد حداقل استاندارد نلسون ماندلا، قواعد بانکوک و قواعد اروپایی زندان به صراحت اشاره‌ای به استفاده از پابند نشده است. بنابراین مطابق اصل، مشمول معیار «ممنوعیت ابزارهای تحقیرآمیز یا دردآور» می‌باشد. گزارشگر ویژه سازمان

1. Leg Cuffs.

۲. اگرچه پابند الکترونیکی از نظر ظاهری شباهت‌هایی با ابزارهای سنتی مهار فیزیکی دارد، اما از منظر حقوق بشری، ماهیتی متمایز و کارکردی متفاوت دارد. در حالی که پابندهای فلزی به منظور بازداشت یا انتقال زندانیان و با هدف محدودسازی فیزیکی افراد به کار می‌روند، پابند الکترونیکی اساساً ابزاری برای نظارت غیرحضور و جایگزینی برای مجازات حبس است که با هدف کنترل رفت‌وآمد محکومان بدون سلب کامل آزادی طراحی شده است. از دیدگاه حقوق بشری، در صورتی که این ابزار در چارچوب ضوابط قانونی و با رعایت اصول انسانی مورد استفاده قرار گیرد، می‌تواند به عنوان شیوه‌ای کم‌محدودیت‌تر در مقایسه با زندان و به مثابه ابزاری برای تحقق عدالت کیفری انسانی تلقی شود؛ نه به عنوان وسیله‌ای برای اعمال مجازات یا تحقیر فرد. با این وجود، بهره‌گیری از این نهاد نوظهور در تقاطع میان ضرورت‌های اثربخشی نظام عدالت کیفری و الزامات صیانت از حقوق بنیادین افراد، با چالش‌ها و ابهامات اساسی مواجه است؛ از جمله دغدغه‌هایی در خصوص حفظ کرامت انسانی، رعایت حریم خصوصی و ضرورت ایجاد سازوکارهای مؤثر نظارتی و قضایی که واکاوی تفصیلی آن‌ها فراتر از ظرفیت این نوشتار است.

3. Encyclopedia Britannica, Volume 10, Fetters and Handcuffs, 1911.

4. Your Hands Were Not Bound, Your Feet Were Not Fettered; As One Falls before the Wicked You Have Fallen”: Samuel 2: 3.34.

ملل در مورد شکنجه در سال ۲۰۰۶ رویه دولت چین در استفاده ۲۴ ساعته از پابندهایی با وزن ۳ کیلوگرم را مصداق رفتار غیرانسانی و تحقیرآمیز اعلام نموده است.^۱

اتحادیه اروپایی در چارچوب ممنوعیت تجارت اقلام و ابزاری که برای شکنجه به کار می‌رود، در سال ۲۰۱۴ خرید و فروش پابند را ممنوع اعلام کرده است.^۲ پیش از آن به موجب قانون ۲۷ ژوئن ۲۰۰۵، واردات و صادرات برخی اقلام نظیر پابند، زنجیرهای آویخته به گردن زندانیان به صورت دسته جمعی و سایر اقلام مشابه که در پیوست ۳ قانون مزبور به آن تصریح شده است را از مبدأ دولت‌های عضو و به مقصد کشورهای ثالث ممنوع اعلام کرده بود.^۳ در مقابل در ایالات متحده آمریکا این تجهیزات به راحتی در دسترس خریداران (شرکت‌های امنیتی و پلیس فدرال و ایالتی) قرار دارد. در سایت‌های متعددی می‌توان انواع پابندها را مقایسه کرد. در یکی از این سایت‌ها ادعا شده است که این تجهیزات به ۴۵ کشور صادر می‌شود.^۴

بند ۴ ماده ۳۱ قانون خدمات اصلاحی آفریقای جنوبی (۱۹۹۸) استفاده از پابند را تحت شرایطی پذیرفته است. این قانون به کاربردن ابزارهایی به‌جز دستبند و پابند را با حکم قضایی (البته نه به‌عنوان مجازات) تجویز کرده است.^۵ در مقابل، دیوان عالی نامیبیا در یک پرونده فرجام‌خواهی در ۱۹۹۹ حکم داد که زدن پابند به زندانیان مغایر با قانون اساسی آن کشور است.^۶

1. UN CHR, "Report Mission to China" (UN Special Rapporteur on torture and other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment, Report Mission to China, 10 March 2006, E/CN.4/2006/6/Add.6, Commission on Human Rights 62nd Session, 2006), 44.

2. EUR-Lex, Commission Implementing Regulation No 775/2014 Amending Council Regulation (EC) No 1236/2005. European Union. 16 July 2014.

3. EUR-Lex, Council Regulation (EC) No 1236/2005 of 27 June 2005.

4. EDI-USA: Law enforcement gear—Security, military, corrections, & police riot gear. Available at: <https://execdefense.com>. (visited at 21 July 2026).

5. Lukas Muntingh, *Prisons in a Democratic South Africa, A Guide to the Rights of Prisoners as Described in the Correctional Services Act and Regulations* (Cape Town: Open Society Foundation (OSF), 2006) P. 37.

6. Namunjepo & Others v. Commanding Officer, Windhoek Prison and Another (SA 3/98) [1999], available at: <https://issafrica.org/iss-today/the-controversial-use-of-leg-irons-on-the-so-called-enemies-of-african-states>. (visited at 10 March 2024).

به هر ترتیب، استفاده از پابند در اولین زمان ممکن بعد از رفع ضرورت می‌بایست با تدابیر دیگر جایگزین شود. مسأله‌ای که در برخی اسناد به آن توصیه شده است.^۱

در ایران استفاده از پابند برای اولین بار در آیین‌نامه اجرایی سازمان زندان‌ها مصوب ۱۳۷۲ ذکر و به موجب ماده ۱۷۷، به شرطی مجاز تلقی شد که به تشخیص شورای انضباطی، زندانی را نتوان با دستبند یا تمهید دیگر کنترل کرد. این عبارت در تبصره ماده ۱۶۴ آیین‌نامه سال ۱۳۸۰ نیز عیناً تکرار شد. این مقرر در آیین‌نامه سال ۱۳۸۴ حذف و هیچ اشاره‌ای به پابند نشد و نزدیک به ۱۶ سال متولیان اعزام و بدرقه را در بلا تکلیفی قرار داد. هر چند که دستورالعمل شماره ۴۳۵۶۹۷۴ با موضوع اعزام و بدرقه مددجویان به محاکم قضایی و مراکز درمانی «شهید علیرضا مرادخانی» مصوب ۱۳۹۰/۱۰/۱۳ که توسط رئیس سازمان زندان‌ها به ادارات کل استان‌ها ابلاغ شده بود؛ به موجب جزء ۱ بند (ب) از فصل دوم مجوز استفاده از پابند برای برخی زندانیان صادر شد. این دستورالعمل در همین قسمت در دیوان عدالت اداری مورد شکایت واقع شد و شاکیان در سال ۱۳۹۵، ابطال آن را درخواست کردند که هیأت عمومی دیوان عدالت اداری در تاریخ ۱۳۹۸/۰۹/۲۶ در رأی نهایی خود دستورالعمل یادشده را در بحث مربوط به استفاده از پابند برای انتقال زندانیان خطرناک، خارج از حدود اختیارات و مغایر قانون تشخیص نداد. پیش از آن نیز در خصوص ادعای شاکی مبنی بر مغایرت دستورالعمل مورد اعتراض با شرع مقدس اسلام، شورای نگهبان مصوبه مورد اشاره را خلاف موازین شرع تشخیص نداد (جلسه مورخ ۱۳۹۵/۱۰/۲۳).

با این حال، دستورالعمل حفظ کرامت و ارزش‌های انسانی مصوب ۱۳۹۸ رئیس قوه قضاییه در ماده ۹، استفاده از پابند (به جز در مورد مجرمان خطرناک) را جزء مواردی قلمداد کرد که باید از آن اجتناب نمود.

به هر حال، خلأ عدم پیش‌بینی مقرره‌ای دال بر استفاده یا ممنوعیت به کارگیری پابند در آیین‌نامه سازمان زندان‌ها (۱۴۰۰)، سرانجام در آیین‌نامه اجرایی ۱۴۰۰ رفع و چگونگی استفاده از پابند با ذکر شرایط نسبتاً دقیق پیش‌بینی شد. این آیین‌نامه استفاده از پابند را

1. Omega Research Foundation, op. cit., 19.

به طور مطلق ممنوع نکرده است؛ در داخل مؤسسه کیفری در صورتی که زندانی دارای حالت خطرناکی باشد که بیم خودزنی یا آزار دیگران وجود داشته باشد، با رعایت ملاحظه‌های مقرر در ماده ۱۱۶، می‌توان از پابند (و دستبند) برای کنترل چنین زندانیانی استفاده کرد. در این صورت ضمن رعایت تناسب و ضرورت، مراتب توسط رئیس مؤسسه بلافاصله و حداکثر ظرف دوازده ساعت حسب مورد به مقام قضایی اعلام و مطابق دستور وی اقدام می‌شود. به هر حال، استفاده از این تجهیزات برای زندانی برای بیش از ۲۴ ساعت مجاز نیست.

در این مقرر ملاحظه‌های مؤثری برای رعایت حقوق انسانی زندانیان پیش‌بینی شده است. دو شرط مهم تناسب و ضرورت که مورد تأکید اسناد بین‌المللی است در این ماده پیش‌بینی شده و اعلام به مقام قضایی برای نظارت و همچنین موقت بودن استفاده از این ابزار از نوآوری‌های آیین‌نامه جدید است. عبارت «به هر حال»، دلالت بر این امر دارد که در هر صورت از این ابزار نباید بیشتر از ۲۴ ساعت برای کنترل زندانی استفاده کرد و آیین‌نامه به صراحت بهره‌گیری از خدمات مشاوره و روان‌پزشکی و نظایر آن را برای رفع حالت خطرناک مورد نظر قرار داده است.

در خارج از مؤسسه کیفری نیز به موجب ماده ۲۵۱ آیین‌نامه، در حین اعزام یا انتقال به بیرون از مؤسسه استفاده از پابند ممنوع شده است مگر در مواقع ضروری و یا برای متهمان و زندانیان مربوط به جرایم خشن به تشخیص توأمان رئیس یا معاون مؤسسه و فرمانده یگان حفاظت واگذار شده است و مراتب برای نظارت و ارائه ارشادات لازم در پایان هر ماه به نظر قاضی اجرا (ناظر زندان) می‌رسد.

در این ماده، استفاده از پابند صرفاً در دو حالت استثنایی مجاز قلمداد شده است: ۱- مواقع ضروری و ۲- زندانیان جرایم خشن. برای تحقق این استثنا، تشخیص توأمان دو مقام رسمی الزامی است. از منظر حقوق عمومی، وجود «تشخیص توأمان» نوعی مکانیسم کنترل دوگانه^۱ تلقی می‌شود و در کنار نظارت قضایی ماهانه، سازکاری کنترلی و نظارتی را به منظور جلوگیری از سوءاستفاده فراهم می‌کند. با این حال، استفاده از واژگان کلی و نبود

1. Dual Control Mechanism.

فرآیند شفاف برای تظلم‌خواهی، از نقاط ضعف قابل رفع در این ماده هستند.^۱ اصطلاحاتی مانند «مواقع ضروری» یا «جرایم خشن» نیازمند تعریف دقیق در آیین‌نامه یا بخشنامه‌ها هستند. در غیر این صورت، امکان سوء تفسیر و نقض حقوق زندانیان وجود دارد. پیش‌بینی مکانیزم شکایت در موارد تخطی از شرایط ماده، برای جلوگیری از رویه‌های نادرست نیز می‌تواند گامی در جهت تضمین بیشتر حقوق فردی باشد.

با همه این اوصاف، جای چند بحث دیگر در استفاده از دستبند و پابند در قوانین و مقررات ما خالی است که در ادامه در قسمت استفاده از این ابزار برای افراد آسیب‌پذیر و گروه‌های خاص به آن اشاره می‌شود. رئیس دستگاه قضا نیز در جلسه ۱۵ فروردین ۱۴۰۱ شورای عالی قوه قضائیه بر ضرورت تدوین دستورالعملی برای ضابطه‌مندی بیشتر مقوله استفاده از دستبند و پابند برای جلب متهمان و انتقال محکومان از زندان به دادسرا یا دادگاه تأکید نموده است.

۳-۳. چشم‌بند

گزارشگران ویژه کمیته پیشگیری از شکنجه ملل متحد در فرصت‌های متعدد اعلام کرده‌اند استفاده از چشم‌بند و پوشاندن صورت می‌تواند مصداق شکنجه و بدرفتاری تلقی شود.^۲ این دیدگاه نشان می‌دهد که معیار شناسایی شکنجه در حقوق بین‌الملل صرفاً به میزان صدمات جسمی محدود نمی‌شود، بلکه رفتارهایی که موجب از بین رفتن احساس کنترل، امنیت و هویت فرد بازداشت‌شده شوند نیز در شمول ممنوعیت قرار می‌گیرند. از این منظر، بستن چشم زندانی نوعی محروم‌سازی حسی با کارکرد روانی تحقیرآمیز است که مستقیماً با اصل کرامت ذاتی انسان در تعارض قرار دارد. کمیته اروپایی منع شکنجه

۱. بند (ح) ماده یک آیین‌نامه اجرایی سازمان زندان‌ها (۱۴۰۰) در تعریف حالت خطرناک، تعیین مصادیق جرایم خشن و مهم را به ماده ۱ دستورالعمل اجرایی کنترل مجرمان حرفه‌ای و سابقه‌دار مصوب ۱۳۹۷/۰۴/۲۶ واگذار کرده است. با این حال در این دستورالعمل، صرفاً به ذکر مصادیق جرایم مهم پرداخته شده و اشاره‌ای به مصادیق جرایم خشن نشده است.

2. for Example: UN CAT, "Report of the United Nations Convention Against Torture, 10 September 1997" (Supplement No. 44, A/52/44, 2003); UN CAT "Report on Mexico Produced by the CAT and Reply from the Government of Mexico", (26 May 2003, CAT/C/75).

توصیه می‌کند چشم‌بند و صورت‌بند در بازداشتگاه پلیس می‌بایست به صراحت ممنوع شود.^۱ در همین راستا دیوان اروپایی حقوق بشر نیز بستن چشم زندانی را مصداق رفتار غیرانسانی و ظالمانه دانسته است. در دو پرونده علیه ترکیه (۱۹۹۶ و ۱۹۹۷) دادگاه اعلام کرد بستن چشم زندانی که به همراه سایر روش‌های بازجویی به کار می‌رود، می‌تواند مصداق شکنجه تلقی شود.^۲ پروژه امگا^۳ نیز اگرچه اذعان می‌کند کنترل خاصی در انتقال این تجهیزات وجود ندارد؛ پیشنهاد می‌کند ساخت، انتقال و استفاده از آنها باید ممنوع شود.^۴ این پیشنهاد مسئولیت دولت‌ها را از سطح رفتار فردی مأموران فراتر برده و در سطح سیاست‌گذاری صنعتی و تجاری مطرح می‌کند. در نتیجه، مقابله با شکنجه صرفاً به حوزه کیفری محدود نمانده و به عرصه سیاست عمومی و تجارت بین‌المللی اقلام امنیتی نیز گسترش یافته است.

بند ۶ ماده واحده قانون احترام به آزادی‌های مشروع و حفظ حقوق شهروندی (۱۳۸۲) به این مسأله اشاره و بستن چشم را از مصادیقی عنوان کرده است که باید از آن اجتناب شود. بند ب ماده ۹ دستورالعمل حفظ کرامت و ارزش‌های انسانی (۱۳۹۸) نیز به اجتناب از به کارگیری چشم‌بند تصریح نموده است. این مقررات بیانگر تأثیرپذیری حقوق داخلی ایران از استانداردهای بین‌المللی حمایت از کرامت انسانی است. با این حال پرسش اساسی آن است که آیا این ممنوعیت در عمل با ضمانت اجرای مؤثر و نظارت نهادی همراه است یا صرفاً در سطح اعلامی باقی مانده می‌باشد. در غیاب سازوکارهای نظارتی و پاسخگویی انتظامی نسبت به تخلفات، فاصله میان «نص قانون» و «واقعیت اجرایی» همچنان باقی می‌ماند.

1. CPT, CPT Standards, "Substantive Sections of the CPT's General Reports" (CPT/Inf/E (2002) 1 - Rev. 2015), para.38.

2. ECtHR, Aksoy v. Turkey, 1996-VI Eur. Ct. H.R. 2260, 1996; Aydin v. Turkey, 1997-VI Eur. Ct. H.R. Rep. 1866 (1997).

۳. بنیاد تحقیقاتی امگا (Omega) یک سازمان مستقل حقوق بشری مستقر در انگلستان است که تحقیقات دقیق، عینی و مستند را در زمینه تولید، تجارت و استفاده از تجهیزات پلیسی و نظامی با لحاظ موازین حقوق بشری انجام می‌دهد.

4. Omega Research Foundation, op. cit., 45.

در مجموع، بررسی تطبیقی میان استانداردهای بین‌المللی و مقررات داخلی نشان می‌دهد که بستن چشم نه یک اقدام امنیتی موجه، بلکه ابزاری برای القای ترس و تحقیر افراد بازداشتی است که در تعارض آشکار با اصول بنیادین منع شکنجه و رفتار غیرانسانی قرار دارد. از این‌رو اجرای مؤثر ممنوعیت یادشده مستلزم تدوین آیین‌نامه‌های اجرایی شفاف، آموزش مداوم مأموران و نظارت مستمر نهادهای مستقل است تا اطمینان حاصل شود که کرامت انسانی به‌عنوان ارزش محوری نظام عدالت کیفری، در عمل نیز رعایت می‌گردد.

در پایان ذکر این نکته لازم است که مصادیق ابزارهای کنترل کننده زندانیان به موارد یاد شده محدود نمی‌شود. در برخی کشورها مانند مصر، زندانیان را در زمان انتقال و حتی در حین محاکمه در قفس نگهداری می‌کنند. مقررات اتحادیه اروپایی این وضعیت را مورد توجه قرار داده و در سال ۲۰۱۴، نگهداری زندانی در قفس و دیواره‌های شبکه‌ای را ابزار مناسبی برای نگهداری زندانی به شمار نیاورده و ممنوع کرده است.^۱

۴. **ملاحظه‌های افراد آسیب‌پذیر و گروه‌های خاص در استفاده از ابزار مهار**
اگرچه تمامی افراد محروم از آزادی به دلیل قرار گرفتن تحت کنترل کامل مأموران دولتی، در برابر نقض حقوق انسانی خود آسیب‌پذیرند، اما ویژگی‌هایی نظیر جنسیت، سن، وضعیت سلامتی جسمی و روانی، تعلق به گروه‌های خاص اجتماعی و نوع و میزان محکومیت، می‌تواند سطح آسیب‌پذیری آنان را افزایش دهد و نیازهای ویژه‌ای را ایجاد کند. از این‌رو اجرای رفتار انسانی نسبت به آنان نیازمند توجه مخصوص خواهد بود.^۲
دیوان اروپایی حقوق بشر در پرونده‌های *کودو/ علیه لهستان* (۲۰۰۲) و *کلاشینکف علیه روسیه* (۲۰۰۳) تصریح کرده است برای آنکه یک سوءرفتار تحت شمول ماده ۳

1 EUR-Lex, Commission Implementing Regulation No 775/2014 amending council Regulation (EC) No 1236/2005. European Union. 16 July 2014, note 168, para. 12 and Annex II, para. 2.7 and 2.8

۲. امیر حسین رنجبریان و مریم کربلایی حسنی، «لزوم پاسداشت انسانیت در چگونگی رفتار با محرومان از آزادی؛ از نظر تا عمل»، فصلنامه مطالعات حقوق عمومی، دوره ۵۲، (۱۴۰۱)، ص ۹۲۲.

کنوانسیون اروپایی حقوق بشر قرار گیرد، باید به سطح معینی از شدت برسد؛ سطحی که در رویه دیوان به عنوان «آستانه شدت»^۱ شناخته می‌شود. تشخیص اینکه آیا چنین آستانه‌ای محقق شده یا خیر، بر عهده خود دادگاه است و ارزیابی آن ماهیتی نسبی دارد. دادگاه‌ها در این ارزیابی، تمام شرایط عینی و فردی پرونده را در نظر می‌گیرند؛ مواردی از قبیل مدت و شدت تأثیر رفتار مورد نظر، آثار جسمی یا روانی ناشی از آن، و ویژگی‌های فردی قربانی نظیر سن، جنس و وضعیت سلامتی وی.^۲ در رای تالی علیه استونی (۲۰۱۴)، دیوان مجدداً این معیارها را تأیید و تأکید می‌کند که در مورد گروه‌های آسیب‌پذیر مانند کودکان، زنان و افراد دارای معلولیت، استفاده از ابزارهای مهار یا سایر تدابیر محدودکننده، با احتمال بیشتری می‌تواند به آستانه رفتار غیرانسانی، تحقیرآمیز یا حتی شکنجه‌آمیز برسد.^۳

پیام ضمنی این بخش از آرای دیوان، دلالت بر این دارد که مقامات دولتی از جمله مأموران زندان، پلیس یا نهادهای بازداشت، باید در هر مورد خاص شرایط فردی شخص را ارزیابی کنند و از منظر حقوقی، بر لزوم رعایت اصل تناسب، دقت در شرایط فردی و مسئولیت مضاعف دولتها در حمایت از گروه‌های آسیب‌پذیر تأکید دارد و به نوعی استاندارد مضاعف حمایتی را برای این گروه‌ها مقرر می‌کند.

۴-۱. کودکان

قواعد ملل متحد در خصوص حمایت از نوجوانان محروم از آزادی (قواعد هاوانا) در ماده ۶۴ تصریح می‌کند از ابزارهای قید و بند تنها در موارد استثنایی و صرفاً زمانی که تمامی راه‌های دیگر نتیجه‌بخش نباشد و صراحتاً به موجب قانون و مقررات تجویز شده باشد، می‌توان استفاده کرد. این روش‌ها نباید موجب تحقیر و استخفاف گردد و محدود به کوتاه‌ترین زمان ممکن باشد. توسل به این گونه ابزارها با دستور مدیر مؤسسه ممکن است برای جلوگیری از صدمه زدن به خود یا دیگران و یا از بین بردن جدی اموال به کار رود.

1. Threshold of Severity.

2. ECtHR, Kalashnikov v. Russia, Application no. 47095/99, 2002, para.95 and Kudła v. Poland [GC], Application no. 30210/96, 2000, para. 91.

3. ECtHR, Tali v. Estonia, Application no. 66393/10, 2014, para.56.

در این گونه موارد، مدیر باید با کادر درمانی و دیگر افراد ذی ربط مشورت نماید و به مقامات بالاتر گزارش دهد.

کمیته حقوق کودک در گزارش سال ۲۰۰۸ خود متذکر شده است ابزارهای کنترلی در خصوص کودکان، تنها به عنوان آخرین حربه و صرفاً به منظور جلوگیری از آسیب به کودک و دیگران می‌بایست اعمال شود و به‌ویژه همه روش‌های کنترل فیزیکی برای اهداف انضباطی باید منسوخ شوند.^۱

آیین‌نامه اجرایی سازمان زندان‌ها (۱۴۰۰) نیز این موضوع را مورد توجه قرار داده است؛ اول که به موجب ماده ۲۹۵ استفاده از پابند در مورد افراد زیر ۱۸ سال ممنوع است؛ دوم، دیگر وسایل مشابه هم باید مقید به رعایت شرط ضرورت و کم‌خطر بودن گردد و تأکید شد که به کارگیری آنها باید با رعایت کرامت مددجو باشد. پرسشی که جای طرح دارد این که آیا در خصوص مددجویان کانون نیز که دارای حالت خطرناک می‌باشند و بیم خودزنی و آزار دیگران وجود دارد، مقررات ماده ۱۱۶ آیین‌نامه اجرایی در خصوص استفاده از تجهیزات کنترلی در داخل مؤسسه برای آنها حاکم است یا خیر؟ در پاسخ باید گفت:

۱- عبارت «مگر آنکه زندانی دارای حالت خطرناک باشد» دلالت بر این امر دارد که ماده مذکور در خصوص زندانیان است و با توجه به تفکیک تعریف «زندان» و «مددجو» در بندهای (ج) و (چ) ماده یک آیین‌نامه اجرایی سازمان زندان‌ها (۱۴۰۰)، می‌توان استدلال کرد که این ماده در خصوص مددجویان کانون اصلاح و تربیت حاکم نیست.

۲- آیین‌نامه اجرایی به موجب تبصره ۱ ماده ۲۷۳، در صورت بروز حالت خطرناک محلی مناسب و ایمن در کانون را تحت عنوان «اتاق‌های امن» پیش‌بینی نموده است و از این جهت نیز مقررات ماده ۱۱۶ مبنی بر استفاده از دستبند در داخل مؤسسه کیفری نمی‌تواند برای مددجویان کانون مورد استناد قرار گیرد.

1. Committee on the Rights of the Child, "Concluding Observations on United Kingdom and Northern Ireland", (20 October 2008, CRC/C/GBR/CO/4, 20 October 2008), para.39.

در این خصوص کمیته اروپایی منع شکنجه در گزارش خود در سال ۲۰۱۴ بیان می‌کند ابزارهای کنترلی مکانیکی نباید در نگهداری کودکان در اتاق‌هایی که کودکان خشن برای چند ساعت نگهداری می‌شوند، به هیچ عنوان به کار گرفته شود.^۱ از این لحاظ می‌توان گفت که مقررات آیین‌نامه اجرایی سازمان زندان‌ها (۱۴۰۰) هم‌راستا با موازین بین‌المللی است. هر چند شایسته بود ممنوعیت استفاده از دستبند در داخل مؤسسه کیفری برای مددجویان قانون اصلاح و تربیت به صراحت پیش‌بینی می‌شد.

۲-۴. زنان

به موجب ماده ۲۴ قواعد ملل متحد در خصوص رفتار با زنان زندانی موسوم به اعلامیه بانکوک (۲۰۱۰)، تدابیر محدود کننده هرگز نباید در هنگام کار، زایمان و بلافاصله پس از زایمان مورد استفاده قرار گیرد. به جز این ماده، مقرر فوق‌العاده دیگری نه در سند مذکور و نه در قواعد نلسون ماندلا (۲۰۱۵) پیش‌بینی نشده است.

این موضوع در ایالات متحده آمریکا مورد توجه افکار عمومی قرار گرفت. تا پیش از سال ۲۰۰۱ استفاده از ابزار مهار برای زندانیان باردار رواج داشت تا اینکه پس از گزارش‌های متعدد، نمایندگان عفو بین‌الملل از بیمارستانی در کالیفرنیا بازدید کردند که در آن زنان زندانی در حال زایمان یا پس از زایمان، علی‌رغم این که اتاقشان قفل بود و چهار نگهبان مسلح در آن حضور داشتند، به وسیله پابند به تخت بسته می‌شدند. مشخص شد این افراد در حین مراقبت‌های پزشکی و در حین انتقال به بیمارستان نیز در قید و بند بوده‌اند.^۲ در پی این گزارش، عفو بین‌الملل از تمام مجالس قانون‌گذاری ایالتی خواست برای جلوگیری از این روند غیرقابل قبول قوانین حمایتی را توسعه دهند. کالج آمریکایی متخصصان زنان و زایمان ضمن انتقاد از اعمال این محدودیت‌ها برای زنان باردار، تأکید کرد این عمل توانایی ارائه‌دهندگان مراقبت‌های بهداشتی برای انجام ایمن اقدامات پزشکی را کاهش می‌دهد و سلامت مادر و جنین را به خطر می‌اندازد. انجمن بهداشت

1. CPT, "24th General Reports of CPT" (CPT/Inf (2015) 1), para. 129.

2. Amnesty International, "Abuse of Women in Custody: Sexual Misconduct and Shackling of Pregnant Women 2", (2001).

عمومی آمریکا^۱ نیز اعلام کرد زنان هرگز نباید در حین زایمان در غل و زنجیر قرار گیرند. این نهاد استدلال می‌کند هر بیمار این حق را دارد از هرگونه محدودیتی که از نظر پزشکی ضروری نیست آزاد باشد و اعمال این محدودیت‌ها فقط باید توسط کارکنان مراقبت‌های بهداشتی در شرایط اضطراری استفاده شود تا از آسیب رساندن زندانیان به خود یا دیگران جلوگیری شود. بعد از انتشار این گزارش‌ها ایالات متحده شروع به ایجاد تغییراتی در سیاست‌های خود در مورد به کارگیری ابزار مهار برای زنان باردار کرد.^۲

در کشور ما آیین‌نامه اجرایی سازمان زندان‌ها (۱۴۰۰) در این خصوص مقرر و ویژه‌ای ندارد و بالتبع همان استانداردهایی که در مورد آن بحث شد، باید مطمح نظر قرار گیرد. مسأله‌ای که در رویکرد مقامات وجود دارد این که به موضوع زنان زندانی صرفاً از منظر پیامدهای حبس نگاه شده و هرگاه اراده‌ای برای پرداختن به حقوق زنان شکل گرفته، همه تلاش‌ها بر اعطای مجازات‌های جایگزین حبس متمرکز شده است. گرچه اولویت دادن به جایگزین‌های حبس برای زنان ضرورت دارد و می‌تواند گامی مؤثر در کاهش آسیب‌های زندان باشد، اما این نگاه نباید باعث غفلت از نیاز به حمایت‌های ویژه برای زنانی شود که به دلیل ماهیت یا نوع جرائم‌شان، محکومیت زندان برایشان اجتناب‌ناپذیر است. در واقع باید سیاست‌های حمایتی دقیق و مبتنی بر شرایط خاص این زنان تدوین و اجرا شود، از جمله پیش‌بینی ممنوعیت به کارگیری ابزارهای محدودکننده فیزیکی در مواقع حساس مانند دوران بارداری، زایمان و دوران پس از آن. این رویکرد جامع‌تر، علاوه بر حفظ کرامت و حقوق انسانی زنان زندانی، می‌تواند تضمین‌کننده رعایت استانداردهای بین‌المللی حقوق بشر در قوانین و مقررات داخلی باشد.

به‌طور کلی هرگونه به کارگیری وسایل محدودکننده می‌بایست مطابق با اصول قانونی بودن، ضرورت و تناسب باشد و به‌عنوان آخرین حربه، وقتی که دیگر راه‌های ممکن مؤثر واقع نشده باشد، مورد استفاده قرار گیرد.^۳ دفتر مقابله با جرم و مواد مخدر سازمان ملل

1. American Public Health Association (APHA).

2. Amanda Glenn, "Shackling Women During Labor: A Closer Look at the Inhumane Practice Still Occurring in Our Prisons", *Hastings Women's Law Journal*, Vol. 29, No. 2, (2018), PP. 200-203.

3. ODIHR Z & PRI, op. cit., 82.

متحد و دفتر کمیساریای عالی حقوق بشر ملل متحد در کتابچه راهنمای مشترک خود اعلام نموده‌اند قیودی مانند پابند غیرفلزی^۱ باید صرفاً برای مدت زمانی که ضرورت دارد و توسط افسران آموزش دیده مورد استفاده قرار گیرد.^۲ بی‌تردید اصول و ملاحظه‌های مذکور در خصوص گروه‌های آسیب‌پذیر بیشتر موضوعیت دارد و باید در اتخاذ هرگونه تصمیم یا اعمال هر محدودیتی ملاک عمل قرار گیرد.

۳-۴. بیماران

دادگاه اروپایی حقوق بشر در موارد متعدد^۳ دستبند و پابند زدن به بیمار یا فرد ناتوان را نامتناسب با الزامات امنیتی و مصداق رفتار تحقیرآمیز و غیرقابل توجیه قلمداد کرده است.^۴ دیوان در پرونده‌ای علیه اوکراین (۲۰۱۶) در رسیدگی به ادعای بستن شاکی به تخت بیمارستان در زمان بستری در بیمارستان قبل و بعد از زایمان، رأی داد که دستبند و پابند زدن به بیماران و افراد ضعیف و ناتوان، شرط تناسب را برای رعایت پیش‌نیازهای امنیتی دارا نیست و آن را مصداق رفتار تحقیرآمیز تلقی نموده است.^۵

دیوان اروپایی حقوق بشر در پرونده‌ای علیه دانمارک (۲۰۲۰) حکم داد بستن دست از پشت مجرم دارای بیماری روانی به تخت بیمارستان برای مدت ۲۳ ساعت مطلقاً ضرورت نداشته و مخالف کرامت انسانی است و طولانی شدن مدت زمان تدابیر فیزیکی بازدارنده در ارتباط با زندانی دارای بیمار روانی تنها گزینه موجود برای جلوگیری از آسیب فوری و قریب الوقوع به خود و دیگران نبوده است.^۶ کمیته اروپایی حقوق بشر نیز در گزارش عمومی خود در سال ۲۰۰۰ اعلام کرده است که مقید کردن زندانی با دستبند،

۱. این اصطلاح (Limb Restraint) بیشتر برای بیماران روانی استفاده می‌شود.

2. UNODC & OHCHR, *Resource Book on the Use of Force and Firearms in Law Enforcement* (New York: United Nations, 2017) P. 84.

3. For Example: Korneykova and Korneykov v. Ukraine, 2016, Application no. 56660/12, § 111; Shlykov and Others v. Russia, Applications nos. 78638/11 and 3 others, 2021, § 75.

4. ECtHR, Guide on Case-law of the Convention – Prisoners' Rights, 2022, para. 185.

5. ECtHR, Korneykova and Korneykov v. Ukraine, Application no. 56660/12, 2016, para.111.

6. ECtHR, Aggerholm v. Denmark, Application no. 45439/18, 2020, paras. 105 and 114.

پابند و یا سایر ابزارهای محدود کننده به تخت یا سایر تجهیزات در هنگام آزمایش سونوگرافی یا بعد از فراغت از زایمان، غیرقابل پذیرش بوده و به طور کامل می تواند مصداق رفتار تحقیرآمیز یا غیرانسانی قلمداد شود.^۱

در حالت کلی اصل بر این است زندانی را نباید به کف، سقف، دیوار یا یک شیء ثابت به وسیله زنجیر یا هر چیز دیگر مقید کرد. گزارشگر کمیته اروپایی منع شکنجه در بازدید از جمهوری اسلواکی آن را مصداق رفتار تحقیرآمیز تلقی نموده است.^۲ مقررات ضد شکنجه اروپایی، تجارت این وسایل را ممنوع کرده است. راهنمای امگا نیز بر این مبنا پیشنهاد ممنوعیت ساخت و استفاده از آنها را ارائه کرده است.^۳

موضوعی که اشاره به آن خالی از فایده نیست ممنوعیت دخالت پزشکان در فرایند اعمال هرگونه محدودیت های بازدارنده بر زندانیان است؛ اصل پنجم اخلاق پزشکی مربوط به کارکنان حوزه سلامت و پزشکان در حمایت از زندانیان و افراد بازداشتی (مندرج در قطعنامه شماره ۱۹۴/۳۷ مصوب مجمع عمومی ۱۸ دسامبر ۱۹۸۲) بر عدم مشارکت پزشکان و کادر درمان در هرگونه روش انقیاد زندانی یا فرد بازداشتی مگر در صورت ضرورت دخالت طبق معیارهای صرفاً پزشکی برای حمایت از سلامتی جسمی یا روانی وی تأکید نموده است.

مسأله دیگر، استفاده از ابزار مهار زندانی در هنگام اعزام به مراکز درمانی است. همانگونه که گفته شد بر اساس بند ۲ ماده ۴۷ قواعد نلسون مانندلا استفاده از ابزارهای محدودکننده، صرفاً در هنگام اعزام زندانی به مراجع قضایی و اداری با هدف جلوگیری از فرار و همچنین در داخل زندان به منظور جلوگیری از آسیب رساندن به خود، دیگران و یا اموال و تأسیسات زندانی مجاز است. این مقرر با ذکر عبارت «only»، موارد استفاده مجاز را احصا نموده است؛ مفهوم مخالف آن دلالت دارد که نخست، استفاده از ابزارهای

1. CPT, "10th General Report on the CPT's Activities", (18 August 2000, CPT/Inf (2000) 13), para.27.

2. CPT, "Report to the Government of the Slovak Republic on the Visit to the Slovak Republic", (Carried Out by the CPT from 19 March to 28 March 2018, 19 June 2019, CPT/Inf (2019) 20), para.15.

3. Omega Research Foundation, op. cit., 15.

کنترلی در موارد اعزام به مراکز درمانی و بیمارستان مجاز نیست و دوم، در شرایط عادی استفاده از چنین ابزارهایی در داخل زندان، ممنوع قلمداد شده است و تنها در صورت وجود شرایط مقرر می‌توان به استفاده از آنها برای کنترل زندانی متوسل شد.

قواعد اروپایی زندان (۲۰۲۰) نیز مقرره‌ای مشابه دارد و بند ۴ ماده ۶۸ تقریباً با همان عبارات، قواعد نلسون ماندلا را تکرار کرده است. سند راهنمای کنوانسیون اروپایی حقوق بشر با در نظر گرفتن پرونده‌های مختلف، موارد و شرایطی را که از دیدگاه دادگاه‌های اروپایی، توجیهی برای استفاده از دستبند و سایر ابزارهای کنترلی وجود ندارد، فهرست نموده است که اغلب این مصادیق^۱ به استفاده از ابزارهای کنترلی در مورد بیماران اختصاص دارد.^۲

دیوان اروپایی حقوق بشر در پرونده مویزل علیه فرانسه (۲۰۰۲)، استفاده از دستبند را به دلیل عدم تناسب با نیازهای امنیتی، نقض ماده ۳ کنوانسیون اروپایی دانسته است؛ چرا که به بیمار مبتلا به بیماری لنفوم هاجکین (نوعی سرطان) در هنگام انتقال به بیمارستان دستبند زده می‌شد.^۲ دادگاه در این پرونده به دلیل احراز رفتار غیرانسانی و تحقیرآمیز به دلیل دستبند زدن به زندانی در راه بیمارستان، خواهان را مستحق دریافت غرامت ۱۵ هزار یورویی بابت خسارت غیرمالی دانست. دیوان عالی انگلستان در پرونده‌ای در سال ۲۰۰۷^۴ دستبند زدن به زندانیان هنگام ملاقات در بیمارستان بدون هرگونه ارزیابی خطر، مورد انتقاد قرار داد. دیوان معتقد است در هنگام انتقال یا اعزام زندانی، استفاده از ابزارهای کنترلی

۱. دستبند به زندانی دارای بیماری روانی در طول مدت نگهداری در سلول انفرادی بدون نظر روانپزشک (پرونده علیه اوکراین ۲۰۰۷)؛ دستبند برای تغذیه اجباری (پرونده علیه اوکراین ۲۰۰۵ - علیه مولداوی ۲۰۰۷)؛ دستبند به زندانی بیمار در بیمارستان در مدت انتظار برای عمل جراحی (دو پرونده علیه فرانسه و مولداوی)؛ بستن بیمار سرطانی با دستبند به تخت بیمارستان (علیه اوکراین ۲۰۰۷)؛ دستبند در حین رسیدگی در دادگاه (علیه روسیه ۲۰۰۷)؛ بستن پای زن باردار به صندلی دستگاه سونوگرافی (علیه اوکراین ۲۰۱۶)؛ دستبند به بیمار ناتوان در حین اعزام به بیمارستان (علیه فرانسه ۲۰۰۲)؛ دستبند به زندانی در هنگام سونوگرافی (علیه ترکیه ۲۰۰۹) و سایر آزمایشات درمانی (علیه فرانسه ۲۰۱۱ و علیه استونی ۲۰۱۸)؛ بستن دست از پشت معجزه دارای بیمار روانی به تخت بیمارستان برای ۲۳ ساعت (۲۰۲۰ علیه دانمارک).

2. ECtHR, Guide on Case-law of the Convention – Prisoners' Rights, 2022, paras. 44-45.

۷۲. ایستون، پیشین، ص ۱۲۰.

4. United Kingdom High Court, Graham v. Secretary of state for Justice, 2007.

علاوه بر شروط و پیش‌نیازهای قبلی باید به صورت ارزیابی مورد به مورد و شخصی صورت گیرد.^۱

آیین‌نامه اجرایی سازمان زندان‌ها (۱۴۰۰) و دستورالعمل اعزام و بدرقه زندانیان به مراجع قضایی و مراکز درمانی مصوب ۱۴۰۰/۱۰/۵ یگان حفاظت سازمان زندان‌ها در خصوص اعزام بیماران، ملاحظه خاصی را در نظر نگرفته و به ظاهر برای مجریان اعزام، تکلیف اضافه‌ای تعیین ننموده است. این وضعیت با اسناد بین‌المللی مطابقت ندارد و ممکن است از آن، غلبه نگاه انتظامی بر ملاحظات انسانی و پزشکی تعبیر شود. با این حال، همانگونه که در بخش اجتناب‌ناپذیر بودن به کارگیری ابزار کنترلی بیان شد، دغدغه‌های امنیتی و اینکه بسیاری از فرارهای زندانیان در کشور ما در زمان اعزام به بیمارستان، برنامه‌ریزی و انجام می‌شود را باید در این زمینه مؤثر دانست. در حالی که بر اساس قواعد بین‌المللی به‌ویژه بندهای ۴۷ و ۴۸ قواعد نلسون ماندلا، مسئولان موظفند در مواجهه با زندانیان بیمار، «رفتاری متناسب با وضعیت سلامت فرد» در پیش گیرند و ابزارهای مهار را فقط در شرایط استثنایی و با رعایت اصل ضرورت و تناسب به کار بندند. غفلت از پیش‌بینی چنین تمهیداتی در مقررات داخلی، می‌تواند زمینه‌ساز نقض کرامت انسانی و حتی مخاطرات جدی برای سلامت جسمی و روانی زندانیان شود؛ به‌ویژه آنکه در عمل مشاهده شده است که بعضاً با وجود شرایط حاد پزشکی، زندانیان با دستبند و پابند به مراکز درمانی اعزام می‌شوند یا در برابر دید عموم، بدون رعایت ملاحظات محرمانگی درمان، در وضعیتی تحقیرآمیز قرار می‌گیرند. این وضعیت نه تنها با اهداف درمانی و اصل حفظ شان بیمار در تضاد است، بلکه می‌تواند موجب بی‌اعتمادی عمومی به عدالت کیفری گردد. از این رو ضروری است مقررات داخلی با بازنگری، اصلاح و افزودن تبصره‌هایی روشن، مسئولان اعزام را مکلف به اخذ نظر تخصصی از بهداری زندان و رعایت اصل تناسب در به کارگیری ابزارهای محدودکننده نماید.

1. Louise Fahy, UK High Court Considers Handcuffing of Prisoners with Medical Conditions, Available at: <https://www.hrlc.org.au/human-rights-case-summaries/r-on-the-application-of-graham-v-secretary-of-state-for-justice-2007-all-er-d-383-nov>. (Visited at: 15 July 2026).

نتیجه گیری

همانگونه که شرح آن بیان شد تدابیر کنترلی بازدارنده و به کارگیری ابزار مهار اگرچه به ذات خود، کرامت انسانی زندانیان و به ویژه اصل ممنوعیت شکنجه و سایر رفتارها یا مجازات های ظالمانه، غیرانسانی و تحقیرآمیز را تحت تأثیر قرار می دهند، استفاده از آنها در هنگام اعزام زندانیان و همچنین در مواقع اضطراری و برای پیشگیری از آسیب رساندن برخی زندانیان به خود و دیگران اجتناب ناپذیر است و مسئولان زندان چاره ای جز توسل به آن ندارند. از این رو اسناد حمایتی حقوق بشری به کارگیری آنها را بعضاً پذیرفته و به کارگیری آن را به خودی خود موجبی برای شکنجه و سایر رفتارهای غیرانسانی قلمداد نکرده اند.

قواعد حداقل استاندارد نلسون ماندلا با ارائه معیار کلی «ممنوعیت ابزارهای مهار که ذاتاً تحقیرآمیز یا دردآور هستند» استفاده از سایر ابزارها را در چارچوب رعایت این اصل پذیرفته است. اگرچه چنین معیاری کلی بوده و به جز تصریح به ممنوعیت غل و زنجیر، مصداق دیگری معرفی نکرده است. اسناد حقوق بشری و نهادهای بین المللی اما به فراخور موضوع، برخی مصادیق و ابزارهایی از قبیل پابند، ابزارهایی که دست و پا یا دو انگشت (شست) را ثابت نگه می دارد؛ ابزارهایی که زندانی را به یک دیوار، سقف و در یک جای ثابت نگه می دارد؛ قفس و فنس های محصور؛ صندلی و صفحه های نگهدارنده زندانی را ممنوع اعلام کرده اند. دیوان اروپایی حقوق بشر در رویکردی ماهیت محور، موارد مشمول ممنوعیت مقرر در ماده ۳ کنوانسیون اروپایی حقوق بشر را صرفاً منحصر به مصادیق متعارف ندانسته و هرگونه به کارگیری ابزارهای مهار که از حیث ماهوی، واجد ویژگی هایی چون تحقیرآمیز بودن، ایجاد درد و رنج شدید یا تعارض با کرامت انسانی باشد، در قلمرو ممنوعیت این ماده قلمداد کرده است. این تفسیر موسع، نه تنها در راستای فلسفه بنیادین حمایت از کرامت انسانی در نظام حقوق بشری اروپایی است، بلکه با اصول مندرج در قواعد نلسون ماندلا و ماده ۴۷ آن که استفاده از وسایل دردآور یا تحقیرآمیز را منع می کند، همسویی کامل دارد.

مبنای اصلی ممنوعیت این ابزارها، نقض تعهدات دولت‌ها در ممنوعیت شکنجه و رفتارهای غیرانسانی یا تحقیرآمیز بوده است. در نهادهایی چون دیوان اروپایی حقوق بشر، کمیته منع شکنجه ملل متحد و کمیته اروپایی پیشگیری از شکنجه، اغلب بر غیرانسانی و تحقیرآمیز بودن به کارگیری این ابزارها تأکید شده و به ندرت آن را در حد رسیدن به آستانه شکنجه تشخیص داده‌اند. ارزیابی این آستانه نسبی است و به شرایطی مانند آثار جسمی و روانی، جنس، سن و وضعیت سلامتی قربانی بستگی دارد. از این‌رو استفاده از این ابزارها در خصوص گروه‌های در معرض خطر، آسیب یا سوء استفاده از قبیل کودکان، زنان و افراد بیمار، به مراتب قابلیت بیشتری دارد تا تبدیل به رفتار غیرانسانی، تحقیرآمیز و یا حتی شکنجه شود و بر این اساس، نهادهای حقوق بشری به‌ویژه دیوان اروپایی حقوق بشر بر لزوم رعایت اصل تناسب، توجه دقیق به وضعیت فردی اشخاص و مسئولیت ویژه دولت‌ها در حمایت از گروه‌های آسیب‌پذیر تأکید کرده و در عمل، نوعی استاندارد حمایتی مضاعف برای این گروه‌ها مقرر نموده است.

بدیهی است با توجه به ممنوعیت شکنجه به عنوان یک قاعده آمره در حقوق بین‌الملل، دادگاه‌ها آستانه بالایی برای احراز آن در نظر گیرند و برای آن که یک رفتار را شکنجه تلقی نمایند، در کنار مؤلفه‌های دیگر، شدت رنج جسمی یا روحی و آثار ناشی از آن را ملاک عمل قرار می‌دهند. هر چند احراز این آستانه به عنوان مرز میان شکنجه و سایر رفتارهای غیرانسانی گاهی برای دادگاه‌ها و نهادهای بین‌المللی دشوار بوده است و در مواردی که مرز میان این دو واضح نبوده، به عنوان یک مفهوم یکپارچه مبنای احراز نقض تعهدات بین‌المللی دولت‌ها قرار گرفته است. افزون بر این، دیوان اروپایی حقوق بشر استفاده از این ابزارها را در موارد ممنوع تحت عناوینی چون نقض حریم خصوصی نیز بررسی نموده‌اند. مع الوصف آنچه از عموم آرا و اسناد استنباط می‌گردد «غیرانسانی و تحقیرآمیز بودن» استفاده از این ابزار مبنای اصلی ممنوعیت آنها بوده است.

با توجه به جایگاه برتر حقوق بشر در منطقه اروپا و توسعه روزافزون موازین انسانی انتظار می‌رود دیوان اروپایی حقوق بشر در آینده معیارهای دقیق‌تری برای ارزیابی شرایط استفاده از ابزارهای مهار تعیین و احتمالاً نظارت بیشتری بر نحوه رفتار با زندانیان و افراد

محروم از آزادی اعمال نماید. با پیشرفت تکنولوژی و ظهور فناوری‌های جدید در حوزه کنترل و نظارت، ممکن است دادگاه‌ها به ابزارهای جایگزین که کمتر مهارکننده هستند، توجه کنند و از دولت‌ها بخواهند این فناوری‌ها را به کار گیرند. در نهایت، دیوان اروپایی کماکان سعی خواهد کرد تعادل بین امنیت عمومی و حقوق فردی را حفظ نماید، اما همچنان اصول احترام به کرامت انسانی و عدم استفاده از ابزارهای مهار غیرضروری یا نامتناسب را تقویت خواهد کرد.

مقایسه موازین و تدابیر مقرر در نظام بین‌المللی حقوق بشر با قوانین و مقررات داخلی کشور حکایت از آن دارد که ملاحظه‌های قابل‌اعتنایی چون اصل ممنوعیت استفاده از ابزار مهار در درون زندان‌ها و مؤسسه‌های کیفری و رعایت دو اصل تناسب و ضرورت در موارد استثنا و صرفاً برای زندانیان دارای حالت خطرناک، ممنوعیت مطلق استفاده از پابند برای مددجویان زیر ۱۸ سال، کانون اصلاح و تربیت و مقید شدن به کارگیری دستبند به رعایت شرط ضرورت و کم‌خطر بودن و تأکید بر رعایت کرامت مددجویان مورد توجه قرار گرفته است. مع‌الوصف برای انسانی شدن قوانین و مقررات کشور، ضروری است افزون بر تسری مفاد مقررات آیین‌نامه اجرایی سازمان زندان‌ها (۱۴۰۰) به تحت نظرگاه‌های پلیس – که در آن‌ها عملاً نظارت مؤثر یا دستورالعمل روشنی درباره به کارگیری ابزار مهار وجود ندارد و بخش قابل توجهی از نقض مقررات و موازین انسانی در همین مکان‌ها رخ می‌دهد – برخی ملاحظه‌های مورد تأکید اسناد و نهادهای بین‌المللی از قبیل پیش‌بینی فرآیند شکایت در موارد تخطی از شرایط قانونی استفاده از ابزار مهار به ویژه به کارگیری پابند در موارد غیرضروری، ممنوعیت استفاده از ابزار مهار برای زنان زندانی در هنگام زایمان و بلافاصله پس از آن و برای بیماران در هنگام عمل جراحی، ممنوعیت استفاده از دستبند در داخل مؤسسه کیفری برای مددجویان زیر ۱۸ سال کانون اصلاح و تربیت، ممنوعیت یا محدودسازی انتشار تصاویر متهمان با دستبند در رسانه‌ها و تصریح به ممنوعیت ابزارهایی که ذاتاً تحقیرآمیز و دردآور هستند، در بازنگری‌های آینده در دستور کار قرار گیرد.

تعارض منافع

تعارض منافع وجود ندارد.

ORCID

Saman Shafiee

<https://orcid.org/0009-0004-8121-2159>

منابع

کتاب‌ها

- ایستون، سوزان، *اصول و رویه عملی حقوق زندانیان*، ترجمه فراز شهلائی (تهران: نگاه بینه، ۱۳۹۴).
- دامغانی، محمدتقی، *صد سال پیش از این مقدمه‌ای بر تاریخ حقوق جدید ایران*، چاپ نخست (تهران: انتشارات شبگیر، ۱۳۶۲).

مقاله

- رنجبریان، امیر حسین و کربلایی حسنی، مریم، «لزوم پاسداشت انسانیت در چگونگی رفتار با محرومان از آزادی؛ از نظر تا عمل»، فصلنامه مطالعات حقوق عمومی، دوره ۵۲، شماره ۲، (۱۴۰۱)، doi: 10.22059/JPLSQ.2020.292432.2232

References

Books

- ODIHR & PRI, *Guidance Document on the Nelson Mandela Rules* (London: ODIHR & PRI, 2018).
- Easton, Susan, *Prisoners' Rights: Principles and Practice* (London: Willan, 2011).

- ECtHR, *Guide on Case-law of the Convention – Prisoners' Rights* (Strasbourg: ECtHR, 2022).
- Muntingh, Lukas, *Prisons in a Democratic South Africa*, A Guide to the Rights of Prisoners as Described in the Correctional Services Act and Regulations (Cape Town: Open Society Foundation (OSF), 2006).
- Omega Research Foundation, *Visual Guide to Law Enforcement and Security Equipment*. funded by the European Union EIDHR -European Instrument for Democracy and Human Rights (London: Omega Research, 2021).
- UNODC and OHCHR, *Resource Book on the Use of Force and Firearms in Law Enforcement*, Policy and Methodological Publications (New York: ODIHR and PRI, 2017).

Article

Glenn, Amanda, “Shackling Women During Labor: A Closer Look at the Inhumane Practice Still Occurring in Our Prisons”, *Hastings Women’s Law Journal*, Vol. 29, No. 2, (2018).

Judgments

- ECtHR, *Aggerholm v. Denmark*, Application no. 45439/18, 2020.
- ECtHR, *Aksoy v. Turkey*, Application no. 21987/93, 1996.
- ECtHR, *El-Asmar v. Denmark*, Application no. 27753/19, 2023.
- ECtHR, Grand Chamber, *Aydin v. Turkey*, Application no. 23178/94, 1997.
- ECtHR, *Hénaf v. France*, application no. 65436/01, 2004.
- ECtHR, *Kalashnikov v. Russia*, Application no. 47095/99, 2002.

- ECtHR, Kashavelov v. Bulgaria, application no. 891/05, 2011.
- ECtHR, Korneykova and Korneykov v. Ukraine, Application no. 56660/12, 2016.
- ECtHR, Kudła v. Poland [GC], Application no. 30210/96, 2000.
- ECtHR, Mathew v. the Netherlands, Application no. 24919/03, 2005.
- ECtHR, Moisel v. France, Application no. 67263/01, 2002.
- ECtHR, Raninen v. Finland, Application no. 20972/92, 1997.
- ECtHR, Salman v. Turkey, Application no. 21986/93, 2000.
- ECtHR, Shlykov and Others v. Russia, Applications nos. 78638/11 and 3 others, 2021.
- ECtHR, Tali v. Estonia, Application no. 66393/10, 2014.
- ECtHR, Tyrer v. the United Kingdom, Application no. 5856/72, 1978.
- ECtHR, Wainright v. UK, Application no. 12350/04, 2006.
- ECtHR, Yaroslav Belousov v. Russia Application no. 2653/13, 2016.
- United Kingdom High Court, Graham v. Secretary of state for Justice, 2007.

Documents

- EUR-Lex. Council Regulation (EC) No 1236/2005 of 27 June 2005.
- EUR-Lex. Commission Implementing Regulation No 775/2014 amending council Regulation (EC) No 1236/2005. European Union. 16 July 2014.
- European Union. Regulation No 775/2014.

- UN General Assembly A/63/175. Interim report of the Special Rapporteur on torture and other cruel, inhuman or degrading treatment or punishment, 2008.
- UNODC, Handbook on Dynamic Security and Prison Intelligence, United Nations Office on Drugs and Crime, December 2015.
- UN General Assembly, “United Nations Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners” (the Nelson Mandela Rules), A/RES/70/175, 17 December 2015.

Reports

- CHR. “Report Mission to China”. UN Special Rapporteur on torture and other cruel, inhuman or degrading treatment or punishment, 10 March 2006, E/CN.4/2006/6/Add.6, Commission on Human Rights 62nd session, 2006.
- Committee on the Rights of the Child. “Concluding observations on United Kingdom and Northern Ireland”. CRC/C/GBR/CO/4, 20 October 2008.
- CPT. “10th General Report on the CPT’s activities”. CPT/Inf (2000) 13, 18 August 2000.
- CPT. “Report to the Bulgarian Government on the visit to Bulgaria”. carried out by CPT from 15 to 19 December 2008, CPT/Inf (2010) 29 [Bulgaria], 2010.
- CPT. “Report to the Russian Government on the visit to the Russian Federation from 21 May to 4 June 2012”. CPT/Inf (2013) 41 [Russia], 2013.
- CPT. “24th General Report of the CPT”. European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (1 August 2013 - 31 December 2014).

- CPT. “CPT Standards, Substantive sections of the CPT’s General Reports”, January 2015, CPT/Inf/E (2002) 1 - Rev. 2015.
- CPT. “25th General Report of the CPT”. CPT/Inf (2016)10-part.
- CPT. “Report to the Ukrainian Government on the visit to Ukraine”. carried out CPT from 21 to 30 November 2016, CPT/Inf (2017) 15 [Ukraine].
- CPT. “Report to the Government of the Slovak Republic on the visit to the Slovak Republic”. carried out by the CPT from 19 March to 28 March 2018, 19 June 2019, CPT/Inf (2019) 20.
- UN CAT. “Report of the CAT, 10 September 1997, Supplement No. 44”. A/52/44, 1997.
- UN CAT. “Report on Mexico produced by the CAT, and Reply from the Government of Mexico”. 26 May 2003, CAT/C/75, 2003.
- UN Committee against Torture. “Concluding Observations: New Zealand”. CAT/C/NZL/CO/5, 2009.
- Amnesty International, “Abuse of Women in Custody: Sexual Misconduct and Shackling of Pregnant Women 2”. 2001.

In Persian

Books

- Damghani, Mohammad-Taqi, One Hundred Years ago, an Introduction to the History of Modern Iranian Law (Tehran: Shabgir, 1994). [In Persian]
- Easton, Susan, *Prisoners’ Rights: Principles and Practices*, Translating by Faraz Shahlaie (Tehran: Negah Bayene, 2016). [In Persian]

Article

- A. Ranjbarian & M. Karbalaee, "The Necessity of Preserving Humanity in the Treatment of Persons Deprived of Liberty: From Theory to Practice", Public Law Studies Quarterly, Vol. 52, No. 2, (2022), doi: 10.22059/jpls.q.2020.292432.2232. [In Persian]

استناد به این مقاله: سامان شفیعی، «ابزار مهار؛ جواز یا ممنوعیت؟ ارزیابی قوانین و مقررات ایران از نگاه موازین حقوق بشری»، پژوهش حقوق عمومی، دوره ۲۸، شماره ۹۱، (۱۴۰۵)، ۱۵۳-۱۹۸.

Doi: 10.22054/QJPL.2026.82509.3050

The Quarterly Journal of Public Law Research is licensed under a Creative Commons Attribution-Non Commercial 4.0 International License